

T.C.
NUH NACİ YAZGAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

SAVUNMA HARCAMALARI EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN
ANALİZİ: DİNİ PERSPEKTİF ODAKLI ÇALIŞMA
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Onur KORKMAZ

Danışman
Prof. Dr. Alper ASLAN

Mart 2019
KAYSERİ

T.C.
NUH NACİ YAZGAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

SAVUNMA HARCAMALARI EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN
ANALİZİ: DİNİ PERSPEKTİF ODAKLI ÇALIŞMA
(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Onur KORKMAZ

Danışman
Prof. Dr. Alper ASLAN

Mart 2019
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Onur KORKMAZ

İmza

YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI

Savunma Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi: Dini Perspektif Odaklı Çalışma adlı Yüksek Lisans Tezi, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Yönergesi 'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Onur KORKMAZ

İmza

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Alper ASLAN

İmza

ABD Başkanı

Prof. Dr. Emine KILAVUZ

İmza

KABUL YE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Alper ASLAN danışmanlığında Onur KORKMAZ tarafından hazırlanan “**Savunma Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi: Dini Perspektif Odaklı Çalışma**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Anabilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

...26.../...03.../...2019

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Alper ASLAN

Üye : Prof. Dr. Emine KILAVUZ

Üye : Doç. Dr. Onur GÖZBAŞI

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 19.04.2019 tarih ve sayılı 2019/0123 kararı ile onaylanmıştır.

...18.../...04.../...2019

Doç.Dr. Onur GÖZBAŞI

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR

Bu tezi yazmamda yardımcı olan ve benden desteğini esirgemeyen arkadaşlarıma teşekkür ederim. (Kayseri, .../.../2019)

Onur KORKMAZ

SAVUNMA HARCAMALARI EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ: DİNİ PERSPEKTİF ODAKLI ÇALIŞMA

Onur KORKMAZ

Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Mart 2019

Danışman: Prof. Dr. Alper ASLAN

ÖZET

Literatürde kamu harcamaları kapsamında savunma sanayinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi özellikle 11 Eylül Amerika ve Paris 2015-2017 terör faaliyetleri sonrasında yoğun bir şekilde incelenmektedir. Ülke bazlı ve panel çalışmaların yapıldığı literatürde, kullanılan metodolojiye göre farklı sonuçlar elde edilmektedir. Ancak son dönem Batılı medya yapılan bu terör faaliyetlerinin din odaklı yapıldığı iddiası ile özellikle bir barış ve huzur dini olan İslam ile terörü bir arada göstermeye çalışmaktadır.

Bu çalışmada literatürde ilk defa ülkeler din perspektifine göre 3 gruba ayrılarak (Müslüman, Hristiyan ve Yahudi) 1990-2017 dönemini kapsayacak şekilde savunma harcaması ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada kullanılan hem FMOLS hem de DOLS test sonuçları Hristiyan ülkelerde savunma harcamalarının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu gösterirken, Müslüman ülkelerde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir. Yahudi tek ülke olan İsrail'e ilişkin tahmin sonuçları uzun dönemde savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi azaltıcı etkisini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Savunma, harcama, ekonomi, din

**DEFENSE EXPENDITURES ECONOMIC GROWTH
RELATIONSHIP: RELIGIOUS PERSPECTIVE FOCUS STUDY**

Onur KORKMAZ

Nuh Naci Yazgan University, Graduate School of Social Sciences

M.Sc. in Economics, Thesis, March 2019

Supervisor: Proffesör: Alper ASLAN

ABSTRACT

The effect of the defense industry on economic growth in the context of public expenditure in the literature is particularly concentrated in the aftermath of the terrorist activities of September 11, America and Paris in 2015-2017. According to the methodology used in country-based and panel studies, different results are obtained. However, the recent Western media attempted to show the terrorism which is a religion of peace and tranquility with the claim that these terrorist activities are made religion oriented. In this study, for the first time in the literature, the relationship between defence expenditure and economic growth was examined by dividing countries into 3 groups according to the religious perspective (Muslim, Christian and Jewish) in the period 1990-2017. Both FMOLS and DOLS test results used in the study show that defense expenditures in Christian countries have a positive effect on economic growth in the long term, while they do not have a statistically significant effect on Muslim countries. The predicted results of Israel, which is the only Jewish country, reveal long-term defense spending in reducing economic growth.

Keywords: Defense, expenditure, economics, religion

İÇİNDEKİLER

SAVUNMA HARCAMALARI EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN ANALİZİ: DİNİ PERSPEKTİF ODAKLI ÇALIŞMA	
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI.....	ii
KABUL YE ONAY SAYFASI.....	iii
ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR.....	iv
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI İLE SAVUNMA SANAYİNİN GENEL YAPISI

1.1. Savunma Harcamaları Kavramı	3
1.2. Savunma Harcamalarının Gelişiminin Tarihsel Süreci	4
1.3. Bölge Bazlı Savunma Harcamaları	5
1.4. Ülke Bazlı Savunma Harcamaları	8
1.4.1. Amerika Birleşik Devletleri.....	10
1.4.2. Çin Halk Cumhuriyeti	11
1.4.3. Suudi Arabistan.....	12
1.4.4. Rusya	13
1.4.5. İsrail.....	14
1.4.6. Türkiye.....	15

2. BÖLÜM

BÜYÜME MODELLERİ

2.1. Merkantilizm (Ticari Kapitalizm)	19
2.2. Fیزیokrasi (Doğanın Gücü).....	21
2.3. Klasik Büyüme Modeli.....	23
2.4. Adam Smith'in Büyüme Modeli	23
2.5. Thomas Robert Malthus'un Büyüme Modeli	24
2.6. David Ricardo'nun Büyüme Modeli	26
2.7. Sosyalist Büyüme Modeli	27
2.8. Joseph Schumpeter	28
2.9. Modern Büyüme Modelinin Birinci Dalgası	28
2.9.1. Harrod-Domar Büyüme Modeli.....	28
2.10. Modern Büyüme Modelinin İkinci Dalgası	30
2.10.1. Solow Büyüme Modeli.....	30
2.11. İçsel Büyüme Modelleri.....	31
2.11.1. Arrow-Romer İçsel Büyüme Modeli.....	31
2.11.2. Lucas'ın Beşeri Sermaye Modeli	33
2.11.3. Barro'nun Kamu Politikası Modeli	34
2.11.4. AK Ekonomik Büyüme Modeli	34
2.12. Ar-Ge Büyüme Modeli	35

3. BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

3.1. LİTERATÜR.....	37
3.2. Veri ve Metodoloji	41
SONUÇ	52
KAYNAKÇA	54

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Savunma Harcamaları (Milyar \$).....	9
Tablo 3. Büyüme Teorilerinin Sınıflandırılması.....	36
Tablo 4. Literatür Kaynaklarının Sınıflandırılması.....	37
Tablo 5. Değişken Dönem Veri Kaynağı Tablosu.....	42
Tablo 6. Birim Kök Testi Sonuçları (LLC, ADF).....	45
Tablo 7. Eşbütünleşme Testi Sonuçları (Pedroni, Johansen Trendli), Bağımlı değişken: log_gdp	47
Tablo 8. DOLS ve FMOLS Test Sonuçları (Bağımlı Değişken: log_gdp)	49
Tablo 9. Granger Nedensellik Test Sonuçları.....	50

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 Dünya Savunma Harcamaları (Milyon \$).....	5
Şekil 2: Bölgesel Toplam Savunma Harcamaları (Milyon \$).....	6
Şekil 3. Dünyadaki Toplam Savunma Harcamaların Ükelere Göre Oranları 2017, (%).....	17

GİRİŞ

Savunma harcamaları dar anlamıyla, savunma hizmetiyle görevlendirilmiş askeri ve sivil personele yapılan harcamaları, bu alanda kullanılmak üzere araç ve donanımın üretimi veya satın alınması, bu ekipmanların bakım ve onarım giderlerinden, inşaat ve imar faaliyetlerinden ve araştırma geliştirme giderlerinden oluşmaktadır. Geniş anlamda savunma harcamaları ise savunma hizmetini gerçekleştiren, milis, polis, gümrük görevlileri gibi asker benzeri güçlere, sivil savunmaya, silah üretimi gerçekleştiren kuruluşlara yapılan ödemeler, zorunlu gıda malzemeleri ve hammaddelerin stoklanması faaliyetlerine yapılan masraflar ve yabancı askeri organizasyonlara gönderilen yardımlar olarak tanımlanabilmektedir (Tüğen, 1988; s.48).

SSCB'nin ve Varşova Paktı'nın dağılmasıyla birlikte, yaklaşık 45 yıl süren Soğuk Savaş dönemi bitse de ülkeler hala savunma harcamalarına önem vermekte ve ikili kutuplaşma yerini çoklu kutuplaşmaya bırakmaktadır. Bu kapsamda özellikle son 10 yılda ABD, Çin ve Rusya gibi önemli ülkelerin askeri harcamalarını arttırması savunma harcaması ile ekonomik değişkenlerin incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Savunma harcamalarının tüm dünya ülkelerinde bu denli yüksek olduğu bir dönemde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi yine popülerliğini korumaktadır. Özellikle son dönemde tüm dünyanın yakından izlediği Paris terör olayları ve öncesinde 11 Eylül terörü ile birlikte batı menşeli medyanın etkisi ile din odaklı olduğu iddia edilen terör faaliyetleri adından sıkça bahsettirmektedir.

Yapılan çalışmada, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi dini perspektif odaklı olarak yani ülkelerin nüfus yoğunluğunda hangi din daha ağır basıyor ise ona odaklanarak inceleme yapılmıştır. Bu kapsamda 3 ilahi din ele alınmış, Müslüman, Hristiyan ve Yahudi ülke kapsamında İsrail ele alınarak analizler yapılmıştır.

Yine çalışmada savunma harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi en güncel dönemler ele alınarak incelenmiştir. Savunma harcaması ekonomik büyümeyi arttırıcı mı azaltıcı mı bir unsurdur? Bu etkileşimde dini öğeler anlamlı mıdır? Sorularına cevap aranmaktadır.

Araştırma ile son dönem yaşanan askeri canlılık da göz önüne alınarak literatürde ilk kez din perspektifinde savunma harcamalarının Müslüman, Hristiyan ve Yahudi ülkelerde ekonomik büyümeyi arttırıp arttırmadığı, arttırıyor ise ne kadar etkilediği incelenmiştir. Bu amaç ile tezin planı şu şekilde organize edilmiştir.

Birinci bölümde, savunma harcamaları kavramı, tarihsel süreci, bölgesel gelişimi, ülke bazlı gelişimi hakkında bilgi verilmektedir. Tezin ikinci bölümünde büyüme modellerine tarihsel gelişim süreci içerisinde yer verilmiştir. nc bölümde ise savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi kapsamında literatür ile çalışmamızın veri ve metodolojisine yer verilmiştir.

I.BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI İLE SAVUNMA SANAYİNİN GENEL YAPISI

Geçmişten günümüze bakıldığında güç, toplum içinde birbirine karşı üstünlük sağlamak için her zaman belirleyici bir unsur olmuştur. İnsanların yaşamlarını topluluk halinde sürdürmeye başlamasıyla birlikte artık bireysel güç yerini toplumsal güce bırakmıştır. Toplumsal güvenliği sağlamak, ülkeyi dış tehditlerden korumak ve hükümetin devamlılığını sağlamak için savunma toplumda özel bir sınıf olmuştur (Durgun ve Timur, 2017; s.127).

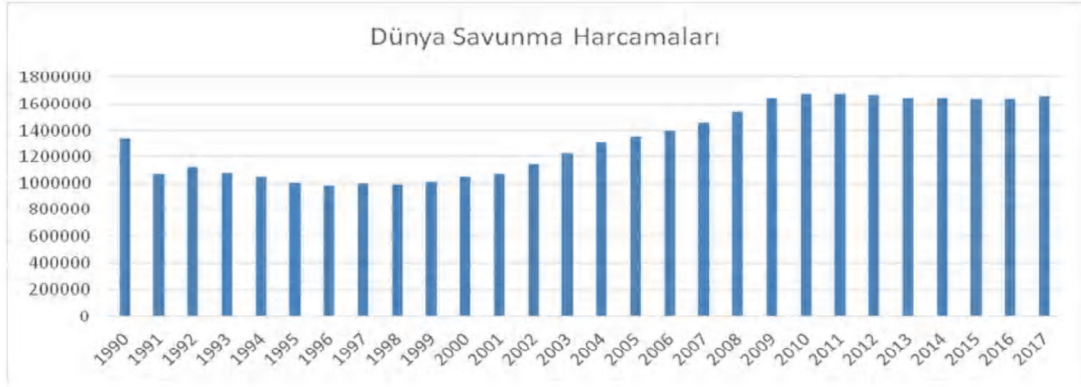
1.1.Savunma Harcamaları Kavramı

Savunma harcamaları savunma hizmetiyle görevlendirilmiş kişi ya da kurumların yapmış olduğu harcamalar olarak tanımlanabilir (Tüğen, 1988; s.48). Savunma hizmetleri hükümetlerin kendi toplumuna sunmuş olduğu en eski hizmetlerden birisidir. Günümüzde dahi devletlerin her alanda gelişmesine rağmen savunma hizmetleri devlet tarafından topluma sunulması gereken hizmet türü olmaya devam etmektedir (Tüğen, 1988). Savunma harcamalarının büyüklüğü ve büyümesi, savunma kapasitesini oluşturabilmek için stratejik bir faktördür. Savunma harcamalardaki artışların devletlerin imkân ve kabiliyetlerinin gelişimini arttırdığı düşünülebilir (Persson, 2016; s.15).

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde terör başlıca güvenlik sorunlarının başında gelmektedir. Güvenlik sadece bir ülke veya toplum sorunu olmaktan ziyade bir dünya problemidir. Bir ülke ne kadar güçlü ve gelişmiş olsa da terör faaliyetleri ile karşılaşabilmektedir. Bu nedenle de ülkeler mevcut uluslararası savunma birliklerine hem üye olmakta hem de yeni oluşumlar kurmaktadır. Bu örgütlerin kurulma amacı örgüt kapsamı dışında kalan ülkelere gelebilecek saldırılara karşı birlik olmaktır. NATO (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü), SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Anlaşması Enstitüsü) ve USACDA (ABD Silah Kontrolü ve Silahlanma Ajansı) savunma alanında kurulan bazı önemli savunma örgütleri olarak sıralanabilir.

1.2.Savunma Harcamalarının Gelişiminin Tarihsel Süreci

Dünya genelinde savunma harcamalarının tarihsel gelişim sürecine bakıldığında bazı geçiş dönemleri olmuştur. En önemli geçiş süreçlerinin başında da Fransız devrimi gelmektedir. Özellikle teknolojinin etkisi ile daha tesirli silahlar yapıp, bu silahların Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında kullanılması büyük yıkımlara neden olmuştur. Dünya savaşlarının bitmesi ile soğuk savaş dönemine geçilmiştir. Savunma harcamaları soğuk savaş döneminde de birçok değişimlere uğramıştır. İlk olarak kamu bütçeleri içinde savunma harcamalarına ayrılan oran genel olarak azalmıştır. Örnek olarak savunma sanayisinde her zaman son teknolojik makineler ile işlem yapılmaktadır. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkeler için sorun oluşturmaktadır. Çünkü son teknolojik yatırımlar gelişmiş ülkelere yapılmaktadır. Ayrıca diğer ülkelerin savunma sanayisinin gelişimi ticaret ambargoları ve eski teknik ile üretilen silahların piyasada satılması gibi birçok sebeple daha yavaş olmaktadır. Diğer yandan gelişmekte olan ülkeler bu teknolojilere tam olarak ulaşamadıkları için gelişmiş ülke seviyesine gelene kadar savunma sanayisi ile ilgili teknolojileri yüksek bedel ile ithal etmek durumunda kalmaktadırlar. Bu durum gelişmiş ülkeleri avantajlı hale getirirken döviz darboğazı yaşayan gelişmekte olan ülkeler için dezavantaj oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin temel hedefi bu teknolojik seviyeye erişip dışa bağımlı ülke konumundan uzaklaşmaktır. Ne var ki gelişmekte olan ülkeler hedefledikleri seviyelere ulaşana kadar gelişmiş ülkeler yeniden yeni teknolojiler üretmektedirler. Dünya savunma harcamalarına bakıldığında harcamalarının 2017' de 1739 milyar ABD Dolarına ulaştığı tahmin edilmektedir (SIPRI, 2018). 2017 yılında yapılan savunma harcamalar, küresel gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH)' nin yüzde 2,2' sini oluşturmakta ve kişi başına 230 ABD dolarlık bir miktarı temsil etmektedir.

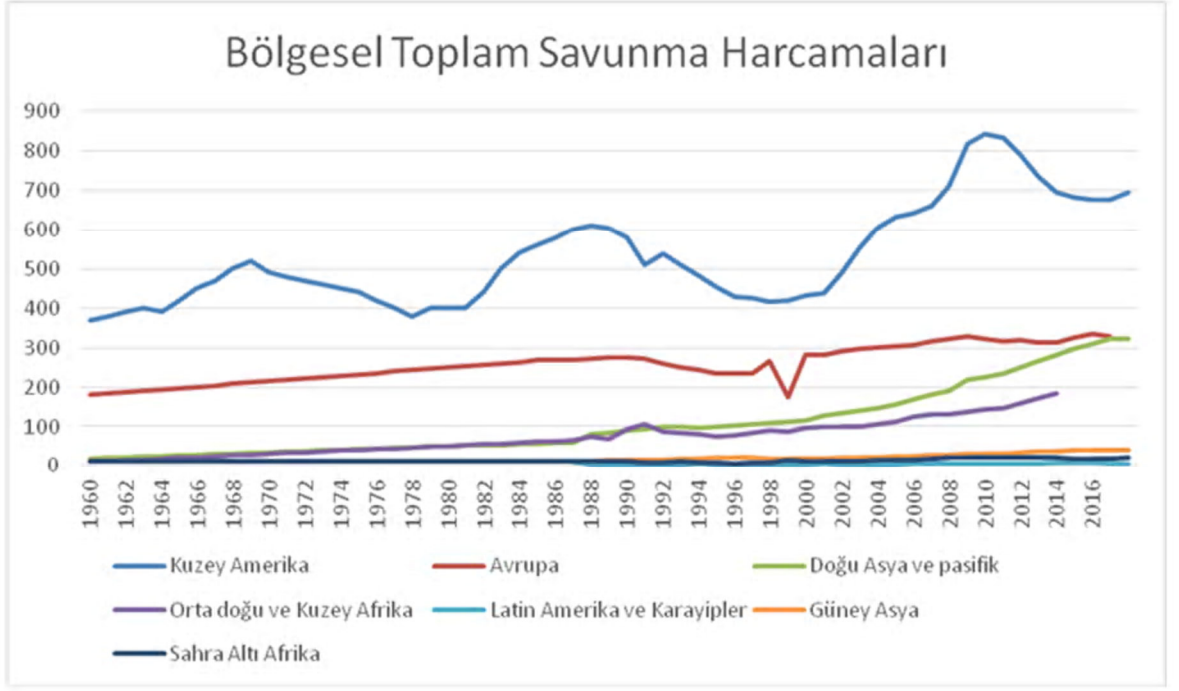
Şekil 1 Dünya Savunma Harcamaları (Milyon \$)

Kaynak: SIPRI 2018 Savunma Harcama Veri tabanı

1.3.Bölge Bazlı Savunma Harcamaları

Savunma harcamaların bölgesel eğilimine bakıldığında son yıllarda Afrika'da yaklaşık % 0,5 Avrupa'da ise yaklaşık % 2,2 azalma olmuştur.

Afrika'daki düşüş, savunma harcamalarında art arda üçüncü kez gerçekleşirken, Avrupa' da ise 2013 yılından beri ilk kez düşüş gerçekleşmiştir. Asya ve Okyanus'daki savunma harcamalarında da art arda artışlar görülmüştür. Orta Doğu ülkeleri için verilerin bulunduğu savunma harcamaları 2017 yılında yüzde 6,2 oranında büyümüş ve bu ülkeler için 2008'den bu yana % 29 artış gerçekleşmiştir (SIPRI, 2018).

Şekil 2: Bölgesel Toplam Savunma Harcamaları (Milyon \$)

Kaynak: SIPRI, 2018

Şekil 2’de, savunma harcama grafikleri tüm bölgeler için 1960–2017 yıllarını kapsayacak şekilde verilmektedir. Kuzey Amerika incelendiğinde savunma harcamalarının 1960’tan 1968’e gidildikçe yükselme eğilimine girmekte olduğunu, bunun nedeninin ise ABD’nin stratejik nükleer silahlanmasının ve yükselen Soğuk Savaş’ın gerginliğidir.

1970’lerde, Carter yönetimi ABD’nin savunma harcamalarını azaltmıştır. 1980’lerde Kuzey Amerika’daki savunma harcamalardaki büyük artış, Reagan savunmalarının artmasından kaynaklanmaktadır. 1990’larda, Soğuk Savaş’ı takip eden barış yılları vardır; 11 Eylül’den sonra, “teröre karşı savaş” savunması başlamıştır. 2009’dan bu yana, ABD savunma harcamaları bütçe değerlendirmeleri nedeniyle düşmüştür (Sandler ve George, 2016; s.11).

Avrupa ve Orta Asya tüm dönem boyunca gerçek savunma harcamalarında kademeli bir artış göstermektedir. 1990’lı yıllardaki şekildeki sivri uç, Rus savunma harcamalarının veri setine eklendiğinde ortaya çıkıyor. 1990’ların sonlarından bu yana Rus savunması, çoğu Batı Avrupa ülkesinin savunma yükünü azalttıkları için bu eğilimi sürdürmektedir. 1989’da başlayan yükseliş trendi, Doğu Asya ve Pasifik’i temelde Çin

savunma harcamalarının artmasıyla karakterize etmekte ve bu da bazı olası rakiplerin (örneğin, Japonya ve Kore Cumhuriyeti) savunma harcamalarını desteklemektedir. Sonuç olarak 1990–2014 döneminde gerçek savunma harcamalar Japonya’da yüzde 7,1, Kore Cumhuriyeti’nde yüzde 119,8 ve Vietnam’da yüzde 143,8 oranında, Endonezya’da ise yüzde 186 oranında artmıştır (Sandler ve George, 2016; s.11)

Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesine bakıldığında savunma harcamalarında son dönemde artış eğiliminin olduğu görülmektedir. Bu artış eğilimi din kavramını kullanan teröristlerin artan hâkimiyeti ile daha da hız kazanmıştır (Enders vd., 2016; s.11). Bu yükseliş, son yıllarda Tunus’ ta 18 Aralık 2010’ da başlayan Arap Baharının ardından Mısır, Irak, Lübnan, Libya, Suriye ve Yemen’deki istikrarsızlıklar tarafından desteklenmiştir. Bunun yanı sıra şekil 2 de bulunan diğer bölgelere bakıldığında ise aşırı derece kayda değer artışların olmadığı görülmektedir.

Savunma harcamaları bir ülkenin güvenliği için çok önem arz ederken diğer taraftan bu harcamaların ekonomik boyutları göze çarpmaktadır. Bu çerçevede kamu harcamalarının içinde savunma harcamaları önemli yer edinmekte ve büyüme üzerinde etkili olmaktadır. Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, sosyal bilim literatürün de olduğu gibi, genelleme yapmak biraz zordur. Hem iktisatçılar hem de siyaset bilimciler arasında savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu veya olumsuz olarak etkileyip etkilemediği konusunda genel bir fikir birliği yoktur (Gerace, 2002; s.1). Ama yine de savunma harcamalarının hükümetin üstlendiği kaynakların ötesinde bir etkisi olduğu için araştırılmaya önemle devam edilmiştir. Çoğu ülke iç ve dış tehditlerle başa çıkmak için güvenliğe ihtiyaç duysa da, paranın refahı artırabilecek başka amaçlar için de kullanılabilmesi düşünülmektedir. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte, tüm bölgelerde tutarlı olmamakla birlikte ve bariz ekonomik problemler olmamasına rağmen, savunma harcamalarda önemli ölçüde azalmalar olmuştur, ancak son yıllarda gerileme eğilimi sona ermiş ve savunma harcamaları peyder pey artmaktadır (Dunne, 2011; s.11).

Benoit’in ilk makalelerinden beri (1973, 1978) araştırmacılar, farklı ülkeler ya da ülke gruplarını kullanarak savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine odaklanmıştır (Topçu ve Aras, 2015; s.233). Bu araştırmalar sonucunda savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde hangi yönde etkilere sahip olduğuna dair iki görüş bulunmaktadır. İlk görüş kamu harcamalarının içinde savunma

harcamaların diğer harcama kalemlerine göre verimsiz olduğu görüşüdür. Bu görüşe göre savunma harcaması çok olur ise ekonomi negatif yönde etkilenecektir. Bu harcamaları başka ve daha verimli kalemlere aktarılırsa büyüme yi pozitif yönde etkilemesi muhtemeldir. İkinci görüş ise savunma harcamalarının toplam talebi artırıp işsizliği azaltarak ekonomiye katkı sağlaması şeklinde dir. Bunlara ek olarak savunma harcamaları hem içerdeki hem de dışarıdaki güvenliği sağlayarak yabancı sermayenin ülkeye daha rahat geleceği ve bu sayede ekonomik gelişmeyi olumlu yönde artıracadı görüşüdür (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004; s.161).

1.4. lke Bazlı Savunma Harcamaları

Savunma harcamalarına ülke bazlı bakıldığında karşımıza savunma harcaması en çok olan ülkeler arasında ABD, Çin, Suudi Arabistan, Rusya, Hindistan, Fransa, İngiltere, Japonya, Almanya ve Güney Kore ıkmaktadır. Tablo 1’de ayrıca İsrail ve Türkiye’nin de savunma harcama rakamlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Savunma Harcamaları (Milyar \$)

Ülke	ABD	Çin	Suudi Arabistan	Rusya	Hindistan	Fransa	İngiltere	Japonya	Almanya	Güney Kore	Türkiye	İsrail
2000	301,70	22,93	19,96	9,23	14,29	33,81	35,25	45,51	28,15	13,80	9,99	9,36
2001	312,74	27,88	21,03	11,68	14,60	33,28	35,33	40,76	27,43	12,94	7,22	9,56
2002	356,72	32,14	18,50	13,94	14,75	36,40	39,66	39,33	29,33	14,10	9,05	10,05
2003	415,22	35,13	18,75	16,97	16,33	45,92	46,94	42,49	35,06	15,85	10,28	10,78
2004	464,68	40,35	20,91	20,96	20,24	53,01	53,97	45,34	38,01	17,83	10,92	11,08
2005	503,35	45,92	25,39	27,34	23,07	52,91	55,15	44,30	38,05	22,16	12,08	10,88
2006	527,66	55,34	29,58	34,52	23,95	54,52	57,48	41,55	38,09	25,18	13,36	11,52
2007	556,96	68,01	35,47	43,53	28,25	60,59	65,99	40,53	42,55	27,73	15,32	12,08
2008	621,13	86,36	38,22	56,18	33,00	66,01	65,62	46,36	48,08	26,07	17,13	14,15
2009	668,57	105,64	41,27	51,53	38,72	66,88	57,91	51,47	47,47	24,58	16,35	13,99
2010	698,18	115,71	45,24	58,72	46,09	61,78	58,08	54,66	46,26	28,18	17,94	14,57
2011	711,34	137,97	48,53	70,24	49,63	64,60	60,27	60,76	48,14	30,99	17,30	16,31
2012	684,78	157,39	56,50	81,47	47,22	60,04	58,50	60,01	46,47	31,95	17,96	15,54
2013	639,70	179,88	67,02	88,35	47,40	62,42	56,86	49,02	45,93	34,14	18,66	17,30
2014	609,91	200,77	80,76	84,70	50,91	63,61	59,18	46,88	46,10	37,55	17,77	18,48
2015	596,10	214,09	87,19	66,42	51,30	55,34	53,86	42,11	39,81	36,57	15,88	16,96
2016	600,11	216,03	63,67	69,25	56,64	57,36	48,12	46,47	41,58	36,93	17,85	14,78
2017	609,76	228,23	69,41	66,33	63,92	57,77	47,19	45,39	44,33	39,15	18,19	16,48

Kaynak: World Bank

Ülke sıralaması 2017 yılı baz alınarak sıralanmıştır. Görüldüğü üzere ABD'nin savunma harcamaları açık ara önde seyretmektedir. Çin ise ikinci sırada olmasına rağmen savunma harcamalarında 2000 yılından bugüne kadar yaklaşık on kat artış gerçekleştirmiştir. Bu artış miktarı diğer ülkelere kıyasla oldukça fazladır. Çin'den sonra performans olarak ikinci sırada ise Rusya gelmektedir. Rusya'nın özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra son yıllarda yapmış olduğu savunma harcamalarındaki artış oldukça fazladır.

Her yıl devletler orduya asker, silah, diğer teçhizat ve benzeri konularda maddi parasal kaynaklar ayırırlar; Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'ne (SIPRI) göre, ülkeler 2012 yılında, dünyadaki GSYH'nin (gayri safi yurtiçi hâsıla) % 2,5'i, yani bu, yıl içinde yaklaşık 1.753 trilyon ABD doları demektir. Bu da, dünyanın en büyük 11. ekonomisi olan Kanada'nın GSYH'sine karşılık gelmektedir. 2012 yılında reel olarak 2011 yılına göre % 0,5'lik bir düşüşe rağmen, dünyadaki savunma harcamaları tarihsel olarak yüksek seviyelerde kalmaya devam etmekte ve soğuk savaşın sonlarına doğru gözlemlediğimiz en yüksek rakamlardan daha büyük bir seviyede bulunduğu görülmektedir (Böhmelt ve Bove, 2014; s.11).

1.4.1. Amerika Birleşik Devletleri

Savunma harcamalarından genel olarak bahsettikten sonra harcamaları ülke bazlı araştırıp dini perspektifte inceleyeceğiz. Yukarıdaki ülke gruplarına bakıldığında Hristiyan, Müslüman ve İsrail adı altında Yahudi toplumu görülmektedir. İlk olarak Amerika Birleşik Devleti'ne değinilirse; ABD savunma bakanlığının temel hedefi savaşı caydırmak ve bu milletin güvenliğini korumak için gerekli savunma güçleri sağlamaktır. Amerika Birleşik Devleti'nin geleneksel diplomasi araçlarını güçlendirmek için, bakanlıklar başkan ve ABD'li diplomatlar güçlü bir pozisyonda müzakereler yapmakta ve bazı savunma seçenekleri sunmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri, uzun zamandır devam eden kurallara dayalı uluslararası düzenin azalmasıyla artan küresel düzensizlikle karşı karşıyadır. Son dönemde Amerika'nın ulusal güvenliğindeki birincil endişesi terörizm değil, büyük güç rekabetidir.

Bugün ABD'nin savunma harcamalarına yönelik yaklaşık 600 milyar dolarlık bütçesi Bush ve Obama döneminin başlarına tekabül eden yıldaki 750 milyar dolarlık zirveden önemli ölçüde düşmüştür. Mevcut savunma harcamalarının büyüklüğünü savunanlar, çoğu zaman, ordunun ülke ekonomisindeki payının, tarihsel standartlar tarafından oldukça normal olduğunu belirtmişlerdir. 1960'lı yıllarda, ulusal savunma harcamaları gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH) yüzde 8 ila 9'u idi, fakat 1970'lerin sonunda bu oran yüzde 5' in altına düşmüştür. 1980'lerin Reagan stratejisi sırasında ve soğuk savaşın sona ermesinden sonra ki 1990'ların sonunda GSYH'nin yüzde 6'sına yaklaşmış, fakat sonra tekrar yüzde 3 seviyesine gerilemiştir. Federal harcamalar olarak bakıldığında yüzde olarak, savunma da 1950'ler ve 1960'lardaki toplamın yüzde 40-50'sinden 1970'ler ve 1980'lerde yüzde 20-30'a, bugün yaklaşık yüzde 15'e düşmüştür. Burada görüldüğü üzere, savaş zamanındaki bütçeler de dâhil olmak üzere mevcut seviyeler nispeten ılımlı görünmektedir (O'Hanlon, 2015; s.11).

Diğer taraftan Amerika savunma sanayisi şu anda teknoloji olarak diğer devletlere kıyasla en ileri durumda olan devlettir ve kendi ordusunun silah ihtiyacının hemen hemen hepsini karşılamaktadır. Bunun yanı sıra dünya silah piyasasına katkıları oldukça fazladır. Bu durum hem ülke içinde hem de ülke dışında silah ticareti yaparak ekonomiye önemli girdiler sağlamaktadır. Bu yüzden silah ve savunma sanayi Amerika Birleşik Devletler'i için stratejik bir öneme sahiptir. Bu çerçevede Amerika savunma

sanayisine önemli derecede bütçe ayırmakta ve ihracatı artırmak için savunma sanayisine önem vermektedir (Çınar, 2009; s.33).

1.4.2.Çin Halk Cumhuriyeti

Dünya genelinde en çok savunma harcaması yapan ülkelerden ikinci ise Çin Halk Cumhuriyeti'dir. 2000 yıllardan günümüze gelindiğinde harcama miktarını on kat artıran en performanslı ülke konumundadır. 2017 yılı itibariyle Çin'in savunma bütçesi 228 milyar dolardır. Genel olarak Çin'in savunma harcaması stratejisine bakıldığında; ulusal savunma ve ekonomik kalkınma talepleri doğrultusunda büyümesi gerektiği prensibiyle hareket eden Çin hükümeti, savunma harcamalarının büyüklüğüne uygun bir şekilde karar vermekte ve daha düşük maliyete ve daha yüksek verimliliğe sahip ulusal savunma ve silahlı kuvvetler geliştirme yolunu tercih etmektedir. 1978'den 1987'ye kadar, ülke ekonomik kalkınmaya odaklanırken, ulusal savunma alanında düşük girdiler elde etmiştir. Bu dönemde, savunma harcamalarının yıllık ortalama artışı yüzde 3,5 iken, GSYH'nin yüzde 14,1 arttığı görülmektedir (Cordesman, 2016; s.11).

1988 yılından 1997 yılına kadar, savunma geliştirme, ulusal güvenliği ve birliğini sağlamadaki yetersizliği telafi etmek için Çin, savunma harcamalarını sürekli ekonomik büyümesi temelinde kademeli olarak artırmıştır. Bu dönemde, savunma harcamalarının yıllık ortalama artışı yüzde 14,5 olurken, GSYH yüzde 20,7 olmuştur. Genel olarak yıllık büyüme oranında artış olmasına rağmen bu dönemlerde Çin'in yıllık savunma harcamalarının GSYH'sindeki payı düşmüştür. Daha sonra 1998 yılından 2007 yılına kadar ki periyotta ulusal güvenliği ve gelişmeyi sürdürmek için hızlı ekonomik büyüme temelinde savunma harcamalarını istikrarlı bir şekilde artırmaya devam etmiştir. Bu dönemde savunma harcamalarının yıllık ortalama artışı yüzde 15,9 GSYH yüzde 12,5 olmuştur. Kısaca Çin'in savunma harcamalarının GSYH içindeki payı eski dönemlerin tersine artmıştır.

Çin ekonomisinin hızlı bir şekilde büyümesi ve uluslararası kurumlarla gittikçe artan diplomatik katılımı dünya genelinde büyük yankı uyandırmaktadır. Aynı zamanda, Pentagon Çin'i Amerika'nın yakın gelecekte tek kutuplu gücüne meydan okuma şansı olan tek ülke olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra bazı araştırmacılarda, Çin'in savunma harcamalarını büyük ölçüde savunduğunu ve ülkenin bölgesel güç dengesini

değiştiren yeni güç oluşturma yetenekleri elde ettiğini söylemektedir. Çin hükümetine göre, ülkenin yükselen savunma bütçesi, genel ekonomik büyümeyi yansıtmaktadır. Fakat her şeye rağmen Çin'in savunma harcamalarının tamamını hesaplamak hükümetin şeffaf olmamasından kaynaklı zorlaşmaktadır. Çin hükümeti, genel olarak Savunma Bakanlığı'nın yayımlanan yıllık raporu aracılığıyla savunma bütçesini kamuoyuna duyursa da, yayınladığı rakamlar dış güçlerin tahminlerinden farklı durumdadır. (Chen ve Feffer, 2009; s.11).

Son yıllarda Çin hükümetine bakıldığında savunma harcamaların artışı son 25 yıldır en düşük seviyededir. Bu durum Çin'in halk kurtuluş ordusunun bir kemer sıkma politikası uyguladığı düşüncesini akla getirmektedir (Bitzinger, 2017; s.11). Ama ne kadar düşük olursa olsun bu Çin'in şu anda ikinci savunma gücüne sahip ülke olduğunu değiştirmemektedir. Yani sonuç olarak Çin, Tayvan'dan daha küçük bir savunma bütçesine sahip iken, Japonya, Fransa, Rusya ve Birleşik Krallık'ı geride bırakarak dünyanın en büyük ikinci gücü olmuştur.

1.4.3.Suudi Arabistan

1968'den bu yana, Suudi Arabistan'da reel GSYH içindeki savunma harcamalarının payı % 10'un üzerinde ve ortalama %13,5 seviyelerindedir. Bu oran 1986'da % 20'lere kadar ulaşmıştır. Bu petrol zengini ülkedeki savunma harcamaları toplam devlet harcamalarının büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. 1968'den 2003'e kadarki yıllık savunma harcamaların ortalaması, toplam devlet harcamalarının % 33'ünden daha fazladır. 1986'da hükümet harcamalarının neredeyse yarısı savunma ve güvenlik harcamalarına ayrılmıştır. Dahası, uzun süredir devam eden Arap-İsrail çatışması, Suudi Arabistan dâhil olmak üzere Ortadoğu'daki bütün ülkelerin savunma güçlerini inşa etmeye ve dolayısıyla savunma yüklerini artırmasına neden olmuştur. Yukarıdaki faktörler göz önünde bulundurulduğunda, Suudi Arabistan hükümetinin savunma ve güvenlik sektöründeki harcamalarındaki yüksek oranın haklı olduğunu düşündürmektedir (Al-Jarrah, 2005; s.11).

Suudi Arabistan'ın savunma sanayisi incelendiğinde sanayileşmesinin ana itici gücü, ABD ile olan problemler ve bununla birlikte yaşadığı sıkıntıların derinleşmesi olmuştur (Gaub ve Lockman, 2017; s.39). Suudi Arabistan, 2017 yılında dünyanın en

yüksek savunma harcamaları yapan ülkeleri içinde üçüncü sırada yer almaktadır ve bu yıl ki bütçesinde savunma sektörüne yaklaşık 210 milyar riyale ayrılmıştır. Bu büyük harcamalara rağmen, yerleşmiş savunma harcamalarının payı, krallığın silahlanma, bakım ve yedek parçalarla ilgili toplam harcamalarının % 5'ini aşmamaktadır. Savunma malzemelerinin en büyük ithalatçılarından biri olmanın ötesinde, krallık aynı zamanda dünyanın en büyük silah üreticilerinden biri olmak için şimdi kendi endüstrisine yatırım yapmaya başlamaktadır. Bu çerçevede Suudi Arabistan, 2030 yılına kadar dünyanın en büyük 25 silah üreticisinden biri olmayı ummaktadır. Ancak tek başına para, bir endüstrinin dünya standartlarındaki performansa yükseleceğini garanti etmemektedir. Bu sebepten gerekli know-how için ABD, İngiltere, Almanya ve diğer ülkelere yönelmektedir (Shay, 2018; s.11).

Avrupa'da savunma harcamaları, esas olarak bu günlerde bir bütçe meselesi haline gelmiştir. Fakat Arap dünyasında, bütçe meselesinden çok savaşların meydana gelip gelmeyeceğini ve savaşın nerede patlak vereceğini değerlendirmek daha önemli bir faktördür. Savunma harcama verileri, belirli bir ülkede ekonomik kalkınmanın yanı sıra savaşların başlaması ya da savaşların tekrarlamasının olasılığını da gösterebilmektedir. Kısaca savunma harcamaların yüksek olduğu yerlerde, sadece savaşın çıkma olasılığı değil, aynı zamanda rövanş olasılığı da yüksektir. En önemlisi, savunma harcamalarının yüksek olduğu ve yükselmeye devam ettiği ve ekonomik gelişmenin sonuç verdiği durumlarda, savaş tehdidi daha da keskinleşmektedir. Bunun yanı sıra yüksek savunma harcamaları sadece gelecekteki olası savaşlar için bir gösterge niteliğinde değildir. Aynı zamanda iç savaşların tekrarlanmasında da bir faktördür (Gaub, 2014; s.1).

1.4.4.Rusya

Geçmişten bugüne kadar savunma anlamında en çok gelişim gösteren ülkelerden biriside şüphesiz Rusya'dır. Silahlı kuvvetlere yapılan harcamaların hacmi ile Rusya Federasyonu şu anda dünyanın dördüncü ülkesi, 2010 yılında beşinci ve 2005'te dokuzuncu seviyede olduğu belirtilmiştir. Bugünkü Rusya savunma harcamalarıyla ilgili açıklamalar eski SSCB'den daha açıkken, hala savunma bütçesi ölçeğinin ve toplam savunma harcamalarının analizini ve zaman içindeki eğilimlerini tam olarak analiz eden net bir bilgi mevcut değildir. Rusya federal bütçesindeki çoğu savunma

harcamaları ulusal savunma başlığı altında yer almaktadır. Bugünkü haliyle “ulusal savunma” bütçe bölümü ilk olarak 1989’da SSCB devlet bütçesine dâhil edilmiştir. Daha sonra günümüze gelene kadar farklılaşmalar devam etmiştir (Cooper, 2013; s.11).

Rusya’nın savunma harcamaları, 2000’li yıllarda artmaktadır. 25 Nisan 2005’te Federasyon Konseyi’ne yaptığı konuşmada, Cumhurbaşkanı Vladimir Putin “*Sovyetler Birliği’nin çöküşünün yüzyılın jeopolitik felaketi olduğunu*” iddia etmiştir. İki yıl sonra, Münih Güvenlik Politikası Konferansı’nda yaptığı konuşmada, *soğuk savaş sonrası ABD’yi tek süper güç olarak tanımlamıştır*. 2008 yılında Gürcistan ile yapılan savaş, Rusya’nın jeopolitik emellerinin gerçek olduğunu ve sadece bir izleyici kitlesi için olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Böylece Rusya’nın etki alanını korumak için güç kullanmaya hazır olduğu görülmüştür (Oxenstierna, 2015; s.11).

Rusya’nın savunma harcamaları daha önce belirttiğimiz gibi 2005 ve 2015 arasında iki kattan fazla artmıştır. Bu, Rus liderliğinin 2008 yılında başlatılan bir reformda Silahlı Kuvvetleri modernize etme niyeti ve 2011 yılında başlatılan ve reforma eşlik eden büyük bir Devlet Silahlanma Programı’nın uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Rusya’nın 2000’lerde son derece yüksek ekonomik büyümesi bu çabaları desteklemiştir. Ancak 2011’den bu yana, ekonomik büyüme düşük hızda artmaya devam etmiştir. Bu durum savunma harcamaların azalmasına neden olmamış aksine savunma harcamalarının seviyesini koruyarak artış göstermiştir. (Oxenstierna, 2015; s.11). Savunma harcamalarındaki bu artış, hem Rusya’nın GSYH’sindeki genel bir artış hem de savunmaya ayrılan ulusal zenginliğin payı ile mümkün olmaktadır.

2015 yılında Rus savunma harcamaları yaklaşık olarak dünya bankası verilerine göre 66 milyar dolara ulaşmıştır. Oysaki 2005 yılında bu rakam 27 milyar dolar seviyelerindeydi.

1.4.5.İsrail

İsrail’in savunma sanayisinin kökeni Filistin’deki Yahudi Yishuv’un küçük gizli silah üretim tesislerine kadar uzanmaktadır. 1948’de bağımsızlığını kazandıktan sonra, yeni kurulan devlet İsrail Savunma Güçleri ve Savunma Bakanlığı içindeki bahsedilen silah tesislerini devralmıştır. Devletin güvenlik gereksinimlerini ve zamanın mütevazı endüstriyel yeteneklerini karşılamak için kamuya ait tesisler giderek genişletilmiş ve

geliştirilmiştir. 1967 yılına gelindiğinde İsrail, silahların korunması, güçlendirme, lisanslı üretim ve bazı durumlarda silah gelişimi için gelişmekte olan bir ülkeye göre etkileyici bir yerli kabiliyete sahip olmuştur. 1970'lerin başında, bu zamana kadar birçok özel ve kamu kuruluşundan oluşan İsrail savunma sanayii, bir dizi gelişmiş silah sistemini geliştirip üretmeyi başarmıştır. Savunma harcamalarına yönelik her ne kadar yurtiçi silah zorunlulukları endüstrinin büyümesinin ardındaki temel itici güç olsa da, artık kapasite Latin Amerika, Güneydoğu Asya, Güney Afrika, İran ve Batı Avrupa başta olmak üzere dış pazarlara yönelecek seviyeye gelmiştir. Böylece, 1980'lerin ortalarında, İsrail yılda yaklaşık 5 milyar dolarlık silah ihracatını gerçekleştirmiştir. Bu seviyedeki ihracat, büyük ölçüde sanayi ürünlerinin itibarından, İsrail Savunma Güçleri'nin savaş deneyiminden ve İsrail'deki silah geliştiricileri ve kullanıcıları arasındaki benzersiz yakın işbirliğinden kaynaklanan bir itibara sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Global Arm Trade, 1991; s.11).

Güçlü bir savunma kuruluşu İsrail için varoluşsal bir zorunluluktur ve bu nedenle, devlet bütçesinin önemli bir kısmının diğer birçok ülkeyle karşılaştırıldığında, savunmaya tahsis edilmiş olması normaldir (Even, 2010; s.11). 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara gelindiğinde savunma harcamaları yaklaşık 9 milyar dolar olmuş, günümüze gelindiğinde ise bu rakam 17 milyar dolara yaklaşmıştır. Bu seviye İsrail'in bütçesi düşünüldüğünde oldukça kayda değer bir seviyedir. Çünkü İsrail'in çevre ülkelerinde oluşan son gelişmeler yani bölgenin istikrarsızlığının artması ile İsrail savunma harcamalarına daha fazla önem vermeye başlamış ve savunma harcamalarına daha çok para ayırmaya karar vermiştir.

1.4.6. Türkiye

Türkiye jeopolitik bakımdan bölgesel ve siyasi olayların etkisinden kaynaklı önemli bir coğrafyada yer almaktadır. Bu yüzden savunma harcamaları ve savunma sanayi ülke için önemli bir yere sahiptir. Silahlanma olgusu daha çok 1960'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Dünya genelinde etkili olan silahlanma çabasından Türkiye'de oldukça fazla etkilenmiştir. Buna ek olarak ikinci dünya savaşının bitmesi ile teknolojinin daha hızlı gelişmesinden kaynaklı Türkiye savunmaya daha çok bütçe ayırmıştır. Bu bağlamda Türkiye 1970'li yıllarda en çok savunma harcaması yapan NATO ülkesi konumuna gelmiştir. Bunun en önemli sebebi olarak 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı

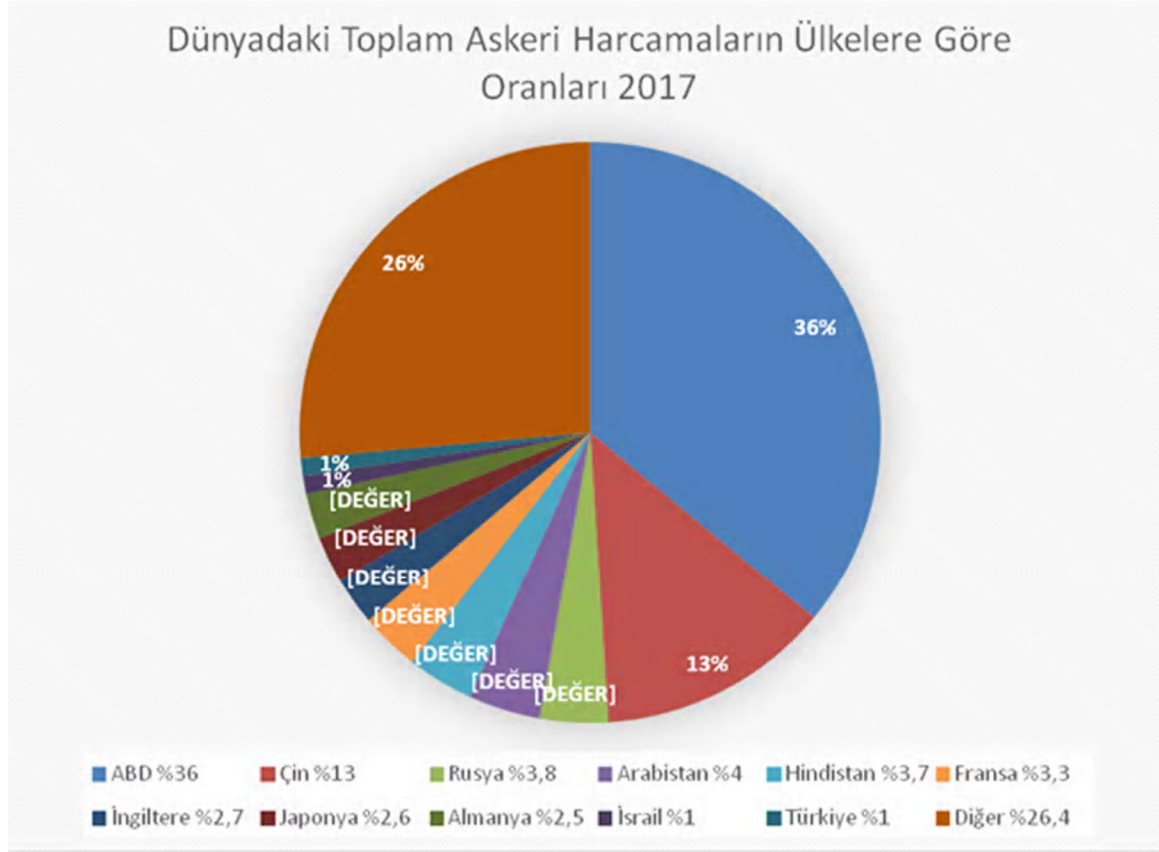
gösterilmektedir. Diğer yandan ABD'nin silah satışlarına ambargo koyması Türkiye'nin kendi savunma sanayisine daha fazla ağırlık vermesine neden olmuştur (Çambel, 2017; s.11).

Türkiye'nin savunma harcamalarına bakıldığında 2000'li yıllarda 10 milyar dolar iken 2017 yılına gelindiğinde ise bu rakam yaklaşık iki katına çıkarak 19 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakamlar bir önceki bölümde bahsettiğimiz İsrail'in savunma harcamalarıyla karşılaştırıldığında aynı düzeydedir. Fakat geniş çerçeveden bakıldığında İsrail'in toplam nüfusu ile Türkiye'nin toplam nüfusu arasında yaklaşık 10 kat fark vardır. Burada Türkiye'nin kişi başı savunma harcamalarının İsrail'e kıyasla oldukça az olduğu görülmektedir.

Türk savunma sistemine bakıldığında Türkiye'nin Türk silahlı kuvvetleri adı altında üst düzey ordusu bulunmaktadır. Bunun yanı sıra nitelikli ordunun kullanabileceği araç gereç ve teçhizat mevcuttur. Türkiye 1990'lı yıllar öncesinde savunma araç ve gereçlerini dış ülkelere satın alırken günümüz itibariyle teknoloji üretir hale gelmiştir. Kısaca ülkenin dışa bağımlılığı azalırken ülke içi üretimde gün geçtikçe artmıştır. Bu artan savunma harcamalarının daha çok jeopolitik sebeplerden yani ülkenin doğu kesiminde sınır boyunca mevcut terörizmden kaynaklanmaktadır.

Şu ana kadar incelenen ülkelere bakıldığında, dünya genelinde en iyi performans gösteren ülkelere ve jeopolitik olarak önem arz eden Türkiye ve İsrail ülkelerine değinilmiştir. Bu ülkelerin seçimi yapılırken ülke içindeki yaygın olan din baz alınarak çalışılmıştır. Bunun nedeni farklı dine sahip olan ülkelerin savunma harcamaları açısından ne tür farklılıklar gösterdiğini görmektir. Fakat araştırmalarda savunma harcamaları dini nedenlerden ötürü ekonomik durumlarla da alakalı olarak değişiklik göstermektedir. Burada dini açıdan ilgi odağı olarak sadece İsrail gösterilebilir. Çünkü İsrail jeopolitik olarak problemleri bir bölge de olmamasına rağmen dini açıdan da üç farklı dini yani Hristiyanlığı, Müslümanlığı ve Yahudiliği barındıran bir ülke olması sebebiyle özel bir konuma sahiptir. Bu iki sebep göz önünde bulundurulduğu zaman İsrail'in savunma harcamasının fazla olması normal karşılanmaktadır. Burada savunma harcamalarının fazla olmasından kasıt ülkenin GSYH'sinin içindeki paya göredir. Normal şartlarda dünya genelinde Türkiye ve İsrail'in savunma harcamaları az olmamakla birlikte diğer büyük ekonomilere kıyasla onların gerisinde kalmaktadır.

Türkiye dünya savunma harcamaları sıralamasında yaklaşık 15. sırada yer almaktadır. Dünya genelinde savunma harcamalarının dağılımına bakıldığında;

Şekil 3. Dünyadaki Toplam Savunma Harcamaların Ükelere Göre Oranları 2017, (%)

Kaynak: SIPRI 2017 Raporu

Şekil 3'e bakıldığında daha önce de bahsettiğimiz gibi ABD ve Çin dünya savunma harcamaları açısından açık ara öndedir. % 36 ile birinci sırada olan ABD'nin savunma harcamalarına ayırdığı miktarın dini meselelerden değil farklı nedenlerden olduğunu bilinmektedir. Bu miktarın yüksek olması gerek ekonominin gerekse teknolojinin daha çok ABD'de toplanmasından kaynaklıdır. İkinci sırada yer alan Çin ise son 20 yılda savunma harcamalarını yaklaşık 10 kat arttırmıştır. Bu yükseliş yine ABD'ye benzer şekilde dini sebeplerden ziyade ekonominin eskiye göre oldukça gelişmesinden kaynaklıdır. Bu durumun ekonomik kaygılardan dolayı olduğunu Çin'in yakın gelecekte silah üreticileri arasında ilk 25'e girerek silah ihracat eden ülke olmayı istemesini örnek olarak gösterebiliriz.

Son yıllarda dünya geneli savunma harcamalarında artış görülse de özellikle soğuk savaş sonrasında ülkeler savunma harcamalarını geçmiş dönemlere göre azaltma yoluna gitmiştir. Şöyle ki geçmişten günümüze gelene kadar savunma harcamaları için önemli tarihler olmuştur. Öncelikle sıcak savaş dönemleri yani 1914 ile 1945 arasında kapsayan dünya savaşları akabinde 1945-1990 arası soğuk savaş dönemleri ve 1990 ile 2001 arası soğuk savaş sonrası dönemi oldukça önemli tarihlerdir. Son olarak 11 Eylül 2001 olayları ile başlayan yeni bir dönem de söz konusudur. Savunma harcamalarını bu dönemleri göz önünde bulundurarak araştırmak daha anlamlı olacaktır.

Her ülkenin savunma harcamaları ve ordu yapılanmaları bölgesel, çevresel ve dinsel tehditlerden etkilenecek değişimler göstermektedir. Bu değişimlerin kaynağına bakıldığında teknolojik gelişmeler, ekonomik ve siyasi gelişmeler ve küreselleşme önemli rol oynamaktadır. Burada küreselleşmeden kasıt ülkeler arasında oluşan ortak hareketler ve sınır ötesi hareketlerdir. Özellikle Asya kıtasının batısında bulunan Türkiye, İsrail, Suriye, İran ve Irak gibi ülkeler son yıllarda hareketli sınır operasyonları içindedir. Bu sebeple asker ve savunma konusunda sürekli bir artış ve değişim eğilimi görülmektedir. Kısaca ulusların farklı tehdit algılarından kaynaklı savunma güçleri farklılık göstermektedir. Tehdit algısındaki farklılıklar ise savunma ve savunma harcamalarının değişmesinin ana sebebi olarak gösterilebilir. Buna göre ilk olarak ülke içindeki ihtiyaçlar belirlenip daha sonra ekonomik ve teknolojik durumlar göz önüne alınarak savunma harcamalarının ne yönde değişeceğine karar verilir.

2.BÖLÜM

BÜYÜME MODELLERİ

Reel GSYH artışı anlamına gelen ekonomik büyüme olgusu her dönem üzerinde en fazla çalışmanın ve tartışmanın yapıldığı ana makro iktisadi değişken olmuştur. Bu nedenle ekonomik büyüme Ortaçağ'dan beri farklı ekollerin odağında olmuştur.

2.1.Merkantilizm (Ticari Kapitalizm)

Batı Avrupa ülkelerinde Ortaçağ'ın sonu ile Sanayi Devrimi arasındaki dönem, feodalizmin yıkılışı ve güçlü merkezi devletlerin kuruluşlarını kapsayan dönemdir. Bu dönemde piyasa ekonomisinin koşulları hazırlanmış ve kapitalizm çağı gelişmiştir (Öztürk, 2018; s.8). Bu noktada Merkantilizmden bahsedebilmekteyiz. Nitekim kapitalizmin ilk doktrini olarak kabul edilen Merkantilizm, 15-18. yüzyılda Avrupa'da oluşmuş ve gelişen inançların, kurumların ve uygulamaların tümünü içermektedir (Ölmezoğulları, 2016; s.40). Merkantilizm doktrinini İngiltere'de Thomas Mun, Fransa'da Jean Baptiste Colbert geliştirmiştir. Bu görüşe daha sonra İspanya'da katılmıştır. Merkantilizmin diğer temsilcileri arasında Jean Bodin, Thomas Miles, Montaigne, Montchreiten ve Antonoa Serra vardır. Merkantilizm kelimesini ilk kez Adam Smith 1776 yılında "Ulusların Zenginliği" kitabında bu dönem düşüncesini eleştirirken kullanmıştır (Suluk, 2017; s.11).

Merkantilizm kavramının çıkmasıyla birlikte ekonomik ve siyasal olaylarla ilgili yeni düşünceler geliştirilmiştir. Yeni oluşan ticari kapitalist sınıfın ideolojisini yansıtan Merkantilizm, 15-18. yüzyıllar arasında Avrupa ulus devletlerinin iktisat politikalarını önemli derecede etkilemiştir.

Merkantilistlerin temel zenginlik kaynağı altın ve gümüş gibi değerli madenlerdir. Bu nedenle merkantilistlere göre, bir ülke ne kadar çok altın ve gümüş gibi kıymetli madenlere sahipse, o kadar çok zengin ve güçlüdür. Monetar (parasal) bir doktrin olan Merkantilizmde amaç, para miktarını arttırmaktır. Dolayısıyla Merkantilistler için para, "güneşten parlak, baldan tatlıdır". Zira bir ülke değerli

madenlere sahip olabilmek için gerektiğinde diğer ülkelere savaş açabilir. Böylece sömürgeciliğin temelleri oluşmuş, sömürgecilik politikası gelişmiştir.

“Ekonomik işlerin, özellikle ticaret ve sanayinin hükümet düzenlemesi” anlamına gelen Merkantilizm, devletin gücü üzerine yoğunlaşmıştır. Merkantilizm, milli ve güçlü devlet ilkesine dayanır ve ekonomi politikası hem ekonominin ve hem de devletin birlikte büyümesini ve güçlenmesini sağlayacak temel bir araç olarak görülmüştür (Aydemir ve Güneş, 2006; s.136). Diğer bir ifade ile devletin ekonomiye aktif bir şekilde müdahale etmesi gerektiğini ileri süren bir doktrindir ve devlet, dış ticaret fazlası vermeyi sağlayacak politikalarla ekonomiye müdahale etmelidir. Bunun yanı sıra bir ülke sahip olduğu kolonileri arttırdıkça daha zengin ve güçlü olacağını savunmuştur.

Merkantilistler dış ticaretin gerekliliğinden bahsetmişlerdir çünkü onlara göre ilerlemenin ve zenginleşmenin anahtarı dış ticarettir. Dış ticaret politikasının esas amacı ise hazinenin altın stokunu arttırmaktır. Bu nedenle devletin ihracatı teşvik etmesi ve ithalatı sınırlandırması gerektiğini savunmuştur. Bunun için ulusal parayı güçlü tutmak amaçlanmıştır. Devletin dış ticarete aktif ve sert müdahaleci rolünden yanadır. Çünkü hem ihracatçıların hem de ithalatçıların yararlandığı ticaretin karşılıklı olduğuna inanmamaktadırlar. Aksine ticarete bir taraf kazanırken öbür taraf kaybetmek zorundadır. Merkantilistlere göre, güçlü bir ulus, büyük bir nüfusa sahip olmaktır. Bu nedenle Merkantilizm popülasyona vurgu yapar ve bir ülkenin gerçek gücünün nüfus olduğunu, daha fazla nüfusun varlığı, sanayinin büyümesine yardımcı olarak daha fazla üretime yol açacağını savunmuşlardır (<http://www.historydiscussion.net/world-history/mercantilism-meaning-causes-and-characteristics-of-mercantilism/1876> Erişim tarihi: 05.03.2019;

<https://www.britannica.com/topic/mercantilism> Erişim tarihi: 05.03.2019;

<http://study.com/academy/lesson/colonial-mercantilism-definition-history-effects.html>

Erişim tarihi: 28.09.2018; (Öztürk, 2014 ve Suluk, 2017; s.11).

İngiltere’de meydana gelen Sanayi Devrimi ile teşvik edilen serbest ticaret, buhar gücünün üretimi gibi değişen koşullar ve fabrikaların doğması, kitlesel üretimin el tezgâhlarının yerini alması ve makineler bir araya getirilerek üretimin istenildiği kadar artırılabilmesi nedeniyle Merkantilizm zayıflamaya, yerine ise liberal görüşler almaya başlamıştır (Seyidoğlu, 2013; s.25).

Özetle, Merkantilizme göre, zenginliğin kaynağı altın ve gümüş gibi “değerli maden stoku”dur. Ekonomik büyümenin anahtarı dış ticarettir. Bu nedenle ihracatın teşvik edilmesi, ithalatın ise kısıtlanması gerektiğini savunmuşlardır. Bunun yapılabilmesi içinse hızlı popülasyon artışı ve sömürgecilik desteklenmiştir.

2.2.Fizyokrasi (Doğanın Gücü)

Ekonomik düşüncenin ilkokulu olan Fizyokrasi, 18. yüzyılda Merkantilist düşünceye bir tepki olarak doğmuştur. Bu düşünce sistemi Fransa’da başlamış sonra Avrupa’ya daha sonra da ABD’ye yayılmıştır. Fizyokrasi ağırlıklı olarak Fransız ekonomistler François Quesnay (1694-1774) ve Anne Robert Jacques Turgot (1727-1781) tarafından geliştirildiği için bu iki ekonomist Fizyokrasi’nin ana figürleri olduğu söylenebilir. Buna karşılık felsefenin babasının John Locke olduğu kabul edilmektedir (Suluk, 2017; s.11).

Fizyokratlara göre “servet”in ve zenginliğin kaynağı Merkantilistlerin dediği gibi para değil, doğadır, yani tarımdır. Fizyokratlar, servetin altın ve gümüş gibi değerli madenlerden değil, üretimden doğduğunu ileri sürmekteydi, yani üretim ve tüketimin artırılması gerekli olduğunu benimsemişlerdir. Bu da tarım, balıkçılık ve madencilik gibi faaliyet alanlarında, doğanın yardımı ile üretilen mallardan oluşur (Kazgan, 2010; s.65). Kısacası ülkelerin zenginliği ve büyümenin temel dinamiği tarımsal faaliyetlerdir. Bundan da anlaşılacağı üzere Fizyokrasi, tarıma dayalıdır ve tarımı diğer ekonomik sektörlerin üzerinde tutmuştur, çünkü onlar için tarım ve doğa her şeydir.

Doğal düzene inanan tarımcı bir düşünce tarzı olan Fizyokrasi, “doğanın üstünlüğü” anlamına gelmektedir. Fizyokratlara göre, ekonomik sistemler, hükümet müdahalesi olmaksızın kendi doğal yasalarına göre yönetilmelidir. Bu nedenle Fizyokrasi, serbest piyasaları destekleyen ve devletin ekonomik kararlara katılmadığı “Laissez Faire, Laissez Passer, Le Monde va de lui-même” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler, dünya kendi kendine gider) kavramına dayanıyordu. Fizyokratlara göre, devletin görevleri arasında doğal düzeni ve özel mülkiyeti korumak, genel eğitimi ve adaleti sağlamak, kamu işleri programını üstlenmek ve uluslararası engelleri ortadan kaldırmak gibi birkaç konu ile sınırlıdır.

Quesnay, ünlü “Ekonomik Tablo” eserini yayınlamış ve böylece Fizyokrasinin temellerini atmıştır. Quesnay, tarımın tüketimden daha çok üretime yol açtığı için üretimde tek verimli alan tarımın olduğunu, toprağın bir “artık” değer yarattığını göstermiş, vergilerin de tarımdan alınması gerektiğini vurgulamıştır.

Quesnay toplumu üç sınıfa ayırmıştır:

Toprak (mülk) sahipleri ve soylular “Tescilli Sınıf”;

Toprakta çalışanlar ve tarımda kiracı olan çiftçiler ve köylüler “Üretken Sınıf”;

Tarım dışı meslekle uğraşan tüm insanları içeren “Steril (verimsiz/kısır) Sınıf”. Bu kategoriye zanaatkârlar, sanayiciler, sermaye sahipleri, esnaf ve tüccarlar girmektedir (Suluk, 2017; 23).

Yukarıda açıklanan üç sınıf arasında Fizyokratlara göre, tek başına en üretken sınıf çiftçilerdir. Bunun temel nedeni ise bütün servetin onlar tarafından üretildiği iddia edilir. Verimsiz sınıf ise hiçbir fazlalık üretmez.

Fizyokratlar “görünmez el” (invisible hand) teorisini geliştirmişlerdir ve görünmez el’in tanrısal yani iradi güç olduğunu savunmuşlardır. Ekonomik faaliyetlerin işleyişinde ortaya çıkabilecek herhangi bir istikrarsızlık ya da dengesizlik gerçekte geçici olduğunu ve bunların kendiliğinden zamanla ortadan kalkacağını savunmuşlardır (Genç, 2009; s.8 Suluk 2017; s.45).

Fransa’da tarım ürünlerinin ihracatındaki sınırlamalar yapılıncaya kadar Fizyokrasi’nin etkisi devam etmiştir. Daha sonra meydana gelen kuraklık ve yükselen fiyatlar nedeniyle tarım ürünlerindeki ihracat sınırlamalarının yeniden uygulamaya koyulması gündeme gelmiştir. Fizyokrasi’nin çöküşünü hazırlayan esas neden Sanayi Devrimi’dir. Fizyokrasi bu durumuna rağmen, en gelişmiş ekonomik teorilerinden biri olmakta ve birçok çağdaş kuramın öncüsü olarak düşünülmektedir (<http://www.worldatlas.com/articles/physiocracy-theory-in-economics.html> Erişim tarihi: 06.03.2019). Çünkü Adam Smith başta olmak üzere birçok iktisatçı Quesnay’in ve Turgot’un düşüncelerinden etkilenmiş ve iktisadi hayata yeni teoriler ortaya atmıştır (Özkök, 2010; s11 Bilgili, 1998; s.11).

Özetle, fizyokratlara göre ekonomik büyümenin anahtarı tarımdır. Diğer ekonomik sektörler büyümeye yol açmadığı için tarımı ve doğayı bunların üzerinde

tutmuşlardır. Bunun nedeni de tarımın “net üretim” kaynağı olmasıdır. Ekonomik büyüme ancak tarım ürünlerindeki artışla sağlanabilir.

2.3.Klasik Büyüme Modeli

Özel mülkiyetin ortaya çıkması ve sermaye birikiminin güç kazanması ile birlikte birbirini izleyen teknik buluşlar, 18. yüzyılda önce İngiltere’de daha sonra tüm Avrupa devletlerinde, Kuzey Amerika ve Japonya’da gerçekleşen Sanayi Devrimi kapitalizm oluşumunu hızlandıran etkenlerden biri olmuştur. Söz konusu devletler, tarım toplumlarından sanayi toplumlarına dönüşmüşlerdir. Merkantilizm ve Fizyokrasi düşüncelerinin ardından Klasik iktisadi düşünce, özellikle Fizyokratlardan aldığı bazı düşüncelerle vücut bulmuştur. Klasik iktisatçılara göre, ekonomik büyüme yalnızca toprak, emek, sermaye, teknoloji gibi ana girdilere değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve politik yapılara da bağlıdır (Ucak, 2015; s. 664). Klasik büyüme teorisinde üç büyük isim ön plana çıkmaktadır. Bunlar; Adam Smith, Robert Malthus ve David Ricardo’dur.

2.4.Adam Smith’in Büyüme Modeli

İktisadın kurucusu ve iktisadın babası olarak kabul edilen Adam Smith, 1776 yılında yazmış olduğu “Ulusların Zenginliği” adlı kitabı ile büyüme konusundaki görüşlerini açık bir dille ifade etmiştir. Smith, Fizyokratların tersine toprak yerine insan emeğini servetin kaynağı olarak görür ve işbölümünün sağladığı teknik olanaklarla emeğin üretiminin ve dolayısıyla da milli gelirin artacağını savunmuştur. Smith, ekonomik büyümeyi açıklarken kullandığı en önemli faktörler sermaye birikimi, işbölümü ve uzmanlaşmadır. Smith, işbölümü ile ekonomik büyümeyi şekillendirmiştir (Thornton, 2017; s.11). Smith, işbölümünü hem farklı mallar üretmeleri, hem aynı firmada çalışan işçilerin bir malın farklı kısımlarını üretmeleri biçiminde tanımlamıştır. Bu bağlamda ekonomik büyümeyi içsel olarak ele almakta ve iktisadi büyümenin devamlı olacağını öne sürmektedir. Smith’in büyüme analizinde sermaye birikimi, emek verimliliğini belirleyen işbölümünü geliştirmekte, gelişen iş bölümü ise teknolojinin gelişmesini sağlamakta, verimlilik artışına yol açarak sermaye birikimi süreci içerisinde kâr oranlarındaki azalmayı engellemektedir. Bu durum ise sermaye birikimini

hızlandırarak ekonomik büyümeyi sağlamaktadır (Atılğan ve Köksal, 2010; s.11 Aytekin, 2017 s.11).

Özetle, Smith'e göre büyümenin itici gücünü işbölümü oluşturmaktadır. Zira işbölümü, üretim artışına, teknik ilerlemeye ve sermaye birikimine yol açmaktadır. Büyüme sağlayan diğer bir unsur sermaye birikimidir.

Smith, işbölümünün, verimi arttırmasını üç nedene bağlamaktadır (Smith, 2004; s.17-24); Bir işçinin aynı işi her gün yapması durumunda becerisi artmaktadır ve bu nedenle eli hızlanmaktadır.

İşbölümü vakit kaybını önlemektedir. Çünkü birbirinden bağımsız işler arasından birbirine geçişler oldukça zordur.

İş kolaylaştırıp kısaltan çok sayıda makinenin bulunması ve herkesin uygun makineleri kullanması zaman ve güç anlamında tasarruf sağlar.

İşbölümü uzmanlaşmayı kolaylaştırdığından, emeğin üretkenliğini arttırır. Bir işin çeşitli parçalara bölünmesi, işçiden tüm işin küçük parçalarını yapması istenmesi verimliliği arttırır. Bunun yanı sıra her insanın ihtiyacının tatminine toplumda yaşayan diğer insanlar katılırlar ve bu katılımları sonucunda da ulusal servet yani milli gelir artar. İşbölümü geliştirildiğinde kişi başına düşen gelir de artacaktır.

2.5.Thomas Robert Malthus'un Büyüme Modeli

Malthus, ekonomik büyüme hakkındaki görüşlerini ünlü nüfus kuramı ile ifade etmiştir. Malthus, fakirlere yapılacak karşılıksız yardımın ekonomide etkisizliğe sebep olacağını ve kaynakların dağılımını yardımın büyüklüğü ölçüsünde bozacağını, bunun da ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkileyeceği fikrine sahipti. Bu nedenle fakirlere yardım yapılmasına kesinlikle karşı çıkıyordu çünkü ona göre yardım gıda üretimini değil, sadece nüfusu arttırırdı. Malthus'un nüfus teorisine göre uygun şartlarda herhangi bir nüfus, besin maddelerinin artışından daha hızlı bir oranda artar ve böylece zamanla kişi başına düşen besin miktarı azalır. Malthus, kuramını azalan verimler çerçevesinde geliştirmiş ve nüfusun geometrik olarak (1, 2, 4, 8, 16, 32...), gıda maddeleri üretiminin ise aritmetik olarak (1, 2, 3, 4...) artacağını söylemiştir. Doğada aradaki bu fark, bazı bireylerin ölümüne neden olur ve bir denge sağlanır. Bu nedenle açlık ve yoksulluğa çare bulmaya uğraşmak yanlıştır çünkü açlığa çözüm bulmak nüfusun daha da

artmasına neden olacağı için açlıkla mücadele edilmemelidir (Kazgan, 2010; s.7). Özetle, serbest piyasayı savunan klasik iktisatçı Malthus, fakirlere yardım yapılmamasından yana olmuş ve her türlü toplumsal müdahaleye ve yardıma muhalif olmuştur.

Malthus'un kuramına göre gelir düzeyi ile nüfus artışı arasındaki nedensellik ilişkisi iki yönlüdür. Yüksek gelir düzeyi, erken evliliğe, yüksek doğum oranlarının artmasına ve ölüm oranlarında düşüşe yol açarken; diğer yandan yüksek nüfus oranları, azalan marjinal verimlilik nedeniyle, kişi başına düşen geliri azaltmıştır. Nüfus ve ekonomik büyüme arasındaki bu karşılıklı dinamik etkileşim, gelir ve nüfusun belirlenmesi ile ilgili Malthus'un teorisinin kalbini oluşturmaktadır. Bu teori, uzun dönem dengesinde durağan bir nüfus öngörmektedir (Becker ve Glaeser ve Murphy, 1999; s.11).

Malthus'a göre, bir ekonomide çıktı (Y) toprak ve işgücü kullanarak üretilir. Fakat toprağın miktarı sabit olduğu için, çıktı miktarı işgücüne ve nüfusa bağlı olarak değişir: $Y = f(N)$.

Malthus'a göre, üretim emek girdisine göre azalan ortalama verimlere tabidir: toprağın miktarı ve teknoloji düzeyi veri iken nüfus belirli bir oranda artınca, çıktı aynı oranda değil daha düşük bir oranda artar ve böylece kişi başına çıktı azalır. Ayrıca Malthus'a göre nüfus büyüme hızı (p), doğum haddi (b) ile ölüm haddi (d) arasındaki farka eşittir ($p = b - d$). Doğum haddi, kişi başına çıktı miktarından bağımsız iken ölüm haddi, kişi başına çıktının negatif bir fonksiyonudur: kişi başına çıktı artınca insanlar daha iyi beslenirler ve sağlık hizmetlerinden daha fazla yararlanırlar ve böylece ölüm haddi düşer. Tam aksine kişi başına çıktı azalınca insanlar daha kötü beslenirler, sağlık hizmetlerinden daha az yararlanırlar ve böylece ölüm haddi artar.

İlerleyen zamanlarda Malthus'un büyüme teorisinin gerçek hayatın işleyişini yansıtmadığı gözlemlenmiştir. Bunun nedeni ise, sermaye birikiminin ve teknolojik ilerlemenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin modelde ihmal edilmiş veya doğru biçimde analiz edilmemiş olmasıdır (Ünsal, 2016; s.11).

2.6. David Ricardo'nun Büyüme Modeli

David Ricardo, Adam Smith'in aksine üretimden çok mübadele ve bölüşüm üzerine çalışmış, yani değer, fiyat, ücret, rant, kâr gibi konuları incelemiştir. Ricardo büyüme modelini azalan verimler ve fonksiyonel gelir dağılımı-gelirin ücret (işçiler) rant (toprak sahipleri) ve kâr (kapitalistler) biçimindeki dağılımı üzerine inşa etmiştir. Burada kapitalistlerin tek amacı kâr elde etmektir. Kapitalistler elde ettikleri kârı sermayelerine ekleyerek daha çok işçi çalıştırmaya böylece üretim yapmaya çabalarlar. Bu nedenle Ricardo'ya göre, kapitalistler iktisadi gelişmeyi harekete geçirmekte birinci derecede çok önemli bir rol oynarlar. Diğer bir ifade ile Ricardo, kapitalistlerin kârının maksimum olması, ülkenin kalkınması ile bağlantılı olduğunu savunmuştur.

Ricardo'nun ünlü rant teorisi ayrıca büyüme analizidir. Rant teorisi, rantın farklı verimlilikteki topraklardaki kâr oranlarını eşitleyen, toprak sahibine yapılan bir ödeme olduğunu savunan ve azalan getiri kanununu ortaya çıkaran bir teoridir. Ricardo'ya göre, tüm topraklar aynı özelliklere sahip, toprağın miktarı sınırsız ve kalitesi aynı olsaydı, toprak kullanımı karşılığında hiçbir ödeme istenmezdi. Toprak ancak kendine özgü ayrıcalıklara sahip olduğunda, miktarı sınırlı ve kalitesi değişmeye başladığında, diğer bir ifade ile farklı kalite ve konuma sahip olduğunda, toprak kullanımı karşılığında rant ödenir (Önal, 2004; s.91). Bu bağlamda, Ricardo'nun rant teorisinde topraklar en verimlisinden en az verimlisine göre sıralanmaktadır. Ricardo'ya göre, rant değere bir şey katmaz, değer rantı yaratır. Bir örnek vermek gerekirse; buğday rant olduğu için pahalıya satılmaz, pahalıya satıldığı veya maliyetler arttığı için rant meydana gelir.

Ricardo, uluslararası ticaretin gerekliliğini anlatan mukayeseli (karşılaştırmalı) üstünlük kuramını geliştirmiştir. Karşılaştırmalı üstünlük kuramı ile ülkelerin hangi ürün ve hizmetlerde uzmanlaşmaları gerektiğini bilmelerinin dünya üretimini arttıracığını savunmuştur.

Ticarete katılan ülkenin belirli mal üretiminde, diğer ülkelere göre karşılaştırmalı olarak daha üstün olduğu malların üretiminde uzmanlaşması sonucunda yapılacak ticaretten ticarete katılan tüm ülkelerin kârlı çıkacağını savunmuştur.

2.7.Sosyalist Büyüme Modeli

Sanayi Devrimi ile fabrikalar ve makinelerin artması, şehirlerde fabrikaların kurulması ve iş sahalarının gelişmesiyle birçok kişi kırsaldan kente taşınmıştır. Sanayileşme ile birlikte ücretli işçi sınıfı yaratılmıştı ve fabrikalarda çalışma koşulları hem kötüydü hem de işçilere çok düşük ücret verilmekteydi. Bu nedenle daha iyi çalışma koşulları için toplumda malların daha eşitlikçi dağıtılması arzusu ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2007; s.55).

Sosyalist sistemde toplumdaki gelir dağılımını adaletsizliklerini ortadan kaldırmak için özel mülkiyet yerine toplumsal mülkiyet vardır. Aynı zamanda üretimde kullanılan üretim araçları devlet mülkiyetinin elindedir. İnsanın insanı sömürmesini önlemek için üretim, bölüşüm ve tüketim devlet tarafından belirlenmektedir. Çünkü özel mülkiyet olursa, bölüşümün adaletli bir şekilde olmayacağı ve işçi sınıfının sömürüleceği düşünülmektedir. Sosyalizm'de devlet üretime hâkim güç olarak ön plana çıkar ve bireyler arasında eşitlik olmasına vurgu yapar (Kazgan, 2010; s.287).

Grigori Alexandrovic Feldman, Marx'ın Kapital adlı eserinden büyüme modelini inşa etmiştir. Bu nedenle Feldman modeli, Marx-Feldman Büyüme Modeli diye de nitelendirilir. Feldman, ekonominin daha önce var olan seviyesinde üretkenliği sürdüren faaliyetler ile üretimi daha yüksek seviyelere genişleten faaliyetler arasında bölünebileceğini öne sürmüştür. Marx-Feldman büyüme modelinin varsayımları aşağıda verilmiştir (Harrison, 1980; s.67-70):

Ekonomi, tüketim malları sektörü ve sermaye sektörü olmak üzere dikey bütünleşmeleri tam olan iki üretken sektöre ayrılmıştır.

Sermaye stoku iki sektör arasında bölünür ve bölünmenin esnek olmadığı varsayılır. Yani sektörlerdeki mevcut sermaye stokunun sektörler arasında kayması mümkün değildir. Daha açık bir ifadeyle, bir tüketim malı olan kumaş üreten bir fabrikadaki sermaye stoku ile bir sermaye malı olan torna tezgâhı üretmek mümkün değildir.

Ekonomi kapalı olduğu için ithalat ve ihracat yoktur. Dolayısıyla kapalı ekonomi varsayımı nedeniyle yatırım sermaye malları sektörü üretimine eşittir. Bu nedenle de

yatırım büyüme hızı ve tüketim büyüme hızı ancak sermaye malları sektörüne öncelik verilerek arttırılabilir.

Sermaye malları sektörünün üretimi, sektörler arasında istenilen şekilde dağıtılabilir. Her iki sektörde üretimi sınırlayan tek girdi sermayedir ve her iki sektördeki sermaye stoku eskimez. Her iki sektörde de sermayenin marjinal verimliliği sabittir.

2.8. Joseph Schumpeter

Joseph Schumpeter, toplumların gelişmesinin ve ekonomik dalgalanmaları açıklarken müteşebbisleri ve teknik ilerlemeyi, yani yenilikleri ön plana almıştır. Dolayısıyla Schumpeter ekonomik büyümeyi yenilikler (innovations) ve icatlar (inventions) olmak üzere iki faktöre bağlamıştır. Schumpeter yenilikleri, teknik temelli veya yeni kaynakların keşfi olarak tanımlamıştır. Diğer bir ifade ile hâsılayı arttıran herhangi bir değişme yenilik olarak kabul edilmektedir (Özsağır, 2008, s.332-347). Yenilik, mal sağlanmasında olabilecek; yeni ürünlerin veya mevcut bir ürünün yeni bir çeşidinin üretilmesi, yeni bir üretim metodunun kullanılması, yeni bir piyasanın açılması, yeni bir hammadde ya da yarı mamul kaynağının bulunması ve herhangi bir sektörde yeni bir organizasyonun yürütülmesi gibi değişiklikleri kapsamaktadır (Er, 2013; s.78). Özetle, ekonomik büyüme bir girişimcinin bir yeniliği iktisadi hayata sokmasıyla ve böylece kâr elde etmesi ile başlar.

2.9. Modern Büyüme Modelinin Birinci Dalgası

2.9.1. Harrod-Domar Büyüme Modeli

John Maynard Keynes 1936 yılında yayınlanan para, faiz ve istihdamın genel teorisi adlı kitabında, piyasanın kendiliğinden tam istihdamı sağlamasının mümkün olmadığını savunmuştur. Keynes, ekonomik büyüme değil de daha çok durgunluk içindeki ekonomileri durgunluktan kurtarmak için neler yapılması gerektiğini incelemiştir ve durgunluktan kurtulmak için talebin genişlemesi gerektiğini savunmuştur. Harrod, Keynes'in düşüncelerinden hareketle büyüme modeli oluşturmuştur. Harrod-Domar olarak bilinen modelde, Keynesyen modelin statik ve kısa vadeli yapısını dinamik ve uzun vadeli yapıya dönüştürmüştür. Keynes'in ihmal ettiği

yatırımların kapasite etkisini analize dâhil etmiştir. Bu yüzden, modelin özü, yatırımların kapasite artışı etkisidir.

Harrod-Domar modeli toplam talep, üretim ve istihdam arasındaki ilişkileri açıklamaktadır. Ekonominin büyüme hızını marjinal tasarruf oranı (s) ve sermaye-hasıla katsayısına (k) bağlamaktadır (Özsağır, 2008; s.332-347 Ucak, 2015; s. 664). Büyüme oranı aşağıdaki gibi ifade edilir:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{s}{k}$$

Denklemin anlamı, bir ekonomideki büyüme oranı sermaye hasıla oranı (k) ile marjinal tasarruf oranına (s) bağlıdır. Bir ekonomide marjinal tasarruf oranı ne kadar büyükse ve sermaye-hâsıla katsayısı ne kadar küçükse o ekonominin büyüme hızı o denli büyük olacaktır.

Harrod-Domar büyüme modeli sermaye-hâsıla oranının sabit olduğu varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Ayrıca ekonominin tasarruf oranını artırması veya sermaye çıkış oranını düşürmesi durumunda ekonomik büyümenin artacağını öne sürer. Bu nedenle, ekonomik büyümenin ana aktörleri olarak yatırım, tasarruf ve teknolojiye büyük önem vermişlerdir. Artan yatırım, üretim olanakları eğrisini dışa doğru kaydıracak ve böylece daha fazla zenginlik yaratacaktır.

Harrod-Domar büyüme modelinin varsayımları şunlardır;

Ekonomide tam istihdam düzeyi mevcuttur

Ekonominin işleyişinde hükümet müdahalesi yoktur

Model “kapalı ekonomi” varsayımına dayanmaktadır. Yani, ticarete ve uluslararası ticaretin yol açtığı karışıklıklara karşı hükümet kısıtlamaları ortadan kaldırılmıştır

Ortalama tasarruf eğilimi (APS) ve marjinal tasarruf eğilimi (MPS) birbirine eşittir. APS = MPS veya sembollerle yazılmış,

$$(s = MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y})$$

Tasarruf eğilimi ve “sermaye katsayısı” (yani, sermaye-çıkı oranı) sabit olarak verilir.

Gelir, yatırım, tasarrufların tamamı net anlamda tanımlanır, yani, amortismanın üzerinde ve üstünde düşünülür. Dolayısıyla, amortisman oranları bu değişkenlere dâhil edilmemiştir.

Özetle, Harrod ve Domar, ekonomik büyüme sürecinde yatırıma kilit bir rol belirlemişlerdir. Fakat Harrod-Domar'ın büyüme modeli gerçek hayatın işleyişini açıklamakta çok yeterli değildir. Buradan hareketle, Harrod-Domar büyüme modeli, Solow-Swan büyüme modelinin hareket noktası niteliğinde olmuş ve çeşitli kuramların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

2.10.Modern Büyüme Modelinin İkinci Dalgası

2.10.1.Solow Büyüme Modeli

Neo-klasik büyüme teorisi, sermaye birikimine ve tasarruf kararlarına odaklanır. En önemli neo-klasik özellik, sermayeden emeğe azalan getiri varsayımdır (Hernández, 2003; s.3). Solow modeli, neo-klasik iktisatta ekonomik büyümeyi açıklayan en iyi modeldir.

Tasarrufun, nüfus artışının ve teknolojik gelişmenin zamanla çıktı artışını nasıl etkileyeceğini ortaya koyan Solow büyüme modelinin varsayımları aşağıdaki gibidir (Çiftçi, 2015; s.23-24);

Tek sektörlü bir ekonomide tek bir homojen mal üretilip tüketilmektedir.

Tasarruf oranı, aşınma payı, nüfus büyüme oranı ve teknolojik gelişme oranı sabittir.

Piyasalarda tam istihdam ve tam rekabet şartları geçerlidir.

Bireyler gelirlerinin bir kısmını tüketime bir kısmını tasarrufa ayırmaktadır.

Emek ve sermaye faktörleri için azalan verimler kanunu geçerlidir.

Üretimde ölçeğe göre sabit getiri vardır.

Dışsallıklar yoktur.

Devlet yoktur ve ekonomi dışı kapalıdır.

Solow'un modeli dört değişkene dayanmaktadır, bunlar; çıktı (Y), sermaye (K), emek (L) ve bilgi ya da emeğin etkililiğidir (A). Solow büyüme modeli, Cobb-Douglas üretim fonksiyonu yardımıyla teknoloji nötr olmak üzere şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y = f(K, L) = AK^\alpha L^{1-\alpha}$$

Burada Y çıktı düzeyini, K sermaye miktarını, L emek miktarını, A ise teknolojiyi göstermektedir. Ayrıca $1 > \alpha > 0$ 'dır. Solow büyüme modelinin varsayımlarından biri, üretim fonksiyonunun ölçeğe göre sabit getirisidir. Bunun anlamı eğer emek ve sermaye iki kat artıyorsa, yeni kullanılan girdilerin üretimi de iki kat arttıracaktır. Bu üretim fonksiyonundan durağan durum sonuçlarına ulaşıldığında, modelde dışsal olarak belirlenen ekonomik büyümenin, nüfus artış hızı ve teknolojik gelişme hızı tarafından belirlendiği görülmektedir. Solow büyüme modelinin temel varsayımlarından diğeri ise, sermayenin azalan getiriye sahip olmasıdır. Bundan dolayı geçiş döneminde büyümenin temel belirleyicisi olan fiziksel sermayedeki artışlar, azalan getiriyle karşılaştığından büyüme belli bir noktada durmaktadır (Taban ve Kar, 2006; s.160-161).

2.11. İçsel Büyüme Modelleri

2.11.1.Arrow-Romer İçsel Büyüme Modeli

İçsel büyüme modelinde büyümenin, ekonomik sistemin kendi dinamikleri içinde, birtakım faktörlerin etkileşimiyle içsel olarak gerçekleştiği iddia edilmesinden dolayı diğer büyüme modellerinden ayrılmaktadır (Ercan, 2000; s.130). Özellikle Lucas beşeri sermayenin, Rebelo kümülatif sermayenin, Romer Ar-Ge harcamalarının, Barro kamu harcamalarının ve Pagano finansal piyasaların artan getiri sağlayacağını savunmuşlardır (Kar ve Taban, 2003; s.149). İçsel büyüme modelinin öncüleri, başarılı çalışmalarıyla öne çıkan Paul R. Romer ve Robert E. Lucas olduğu söylenebilir.

İçsel büyüme modeli, ekonomik büyümenin kaynağı olarak işbölümü ve uzmanlaşma, Ar-Ge çalışmaları, teknolojik gelişme ve yenilik, ölçeğe göre artan getiriler, eksik rekabet piyasaları, dışsallıklar, beşeri sermaye ve yaparak öğrenme gibi kavramların dikkat çekmesiyle ve teknolojik gelişmenin iktisadi sistemin içinde oluştuğunu ve iktisadi kararlardan etkilendiği ileri sürülmektedir ve bu bakımdan Neo-klasik büyüme modelinden ayrılmaktadır (Yardımcı, 2006; s.36-37; Çiftçi ve Aykaç,

2011; s.162). İçsel büyüme modellerinde kullanılan üretim fonksiyonu: $Y = A(H) F(H, L, R, A)$ şeklindedir. Burada Y gelir, A(H) eğitimde içselleştirilmiş teknoloji, H eğitim, L vasıfsız işgücü, R Ar-Ge, A teknolojik bilgidir (Varsak ve Bakırtaş, 2009; s.50).

1980'lerde ortaya çıkan içsel büyüme modelini ilk kez Arrow'un önerdiği "yaprak öğrenme" fikrini kullanarak Romer ortaya atmıştır. Arrow, zaman ilerledikçe bazı sektörlerde maliyetlerin düştüğü, kalitenin yükseldiği ve üretimin hızlandığını fark etmiştir. Buna da yaprak öğrenme demiştir. Bir şirket üretim yaptıkça zamanla işini daha iyi öğrenir, maliyetlerini düşürür, ürünlerini geliştirir ve yeni ürünler ortaya çıkarır. Romer ise Arrow'un bu düşüncesinden hareketle, üretim ve yatırım süreci içinde bir yan ürün olarak teknik bilginin üretildiği, bu bilginin yeni üretimde bir çeşit bedava girdi olarak kullanıldığı ve yeni üretimin daha düşük maliyetle ve daha yüksek kaliteyle yapıldığını varsaymıştır (Yülek, 1997; s.7-8).

Romer, neo-klasik ekonomik büyümenin azalan getiriler varsayımını ortaya koyarak yakınsama öngörüsüne karşı çıkmıştır. Bu durumda fakir ülkelerin zengin ülkeleri yakalaması mümkün olmayabilir. Modelde üç anahtar eleman bulunmaktadır (Yardımcı, 2006; s.43-44);

Dışsallıklar

Çıktı üretiminde artan getiriler

Yeni bilgi üretiminde azalan getiriler

Romer modelinde, neo-klasik büyüme modelindeki üretim faktörlerinin ölçeğe göre azalan getiri varsayımı yerine artan getiri varsayımına dayalı bir üretim fonksiyonu kullanmıştır. Ayrıca teknolojik gelişmeleri iktisadi sürecine dâhil etmiştir. Romer, firmaların karlarını maksimize etmeye çalıştıkları için yatırım kararlarını teknolojik gelişmeye bağlamaktadır. Teknolojik gelişme büyümenin temel dinamiğidir. Teknolojik gelişme sayesinde, iktisadi karar birimleri daha çok sermaye birikimine teşvik eder ve işgücü başına üretimin artmasını sağlar. Romer, ayrıca mal farklılaştırmasının ve serbest piyasanın, servet ve gelir etkilerinin yanı sıra büyüme etkisi de yaratacağını iddia etmektedir. Bunun nedeni de piyasalar genişledikçe bir taraftan Ar-Ge faaliyetleri artarken, diğer taraftan da büyüme artacaktır. Buna ek olarak, beşeri sermaye stokunun büyük olduğu piyasalarda faaliyet içinde olan firma ve ülkelerin daha hızlı büyüebileceklerin iddia etmiştir (Çiftçi ve Aykaç, 2011; s.164).

2.11.2.Lucas'ın Beşeri Sermaye Modeli

Beşeri sermaye; üretime katılan işgücünün sahip olduğu ve diğer üretim faktörlerinin daha verimli kullanılmasına imkân veren bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerler olarak tanımlanabilmektedir (Eser ve Gökmen, 2009; s.42). İnsan sermayesi insanların gelişmesinde önemli bir rol oynamakta, yaşamı ve geliri arttırmakta, bilgi, beceri ve ürün kapasitelerini arttırmakta, ekonomik büyüme ve yoksulluğu azaltmaktadır (Pasban ve Nejedeh, 2016, s. 252; Akça, 2015 s.11). Bu nedenle büyük önem taşır. İçsel büyüme modellerinde, beşeri sermayenin önemini ilk kez Robert E. Lucas vurgulamıştır. Lucas, tek sektörlü bir ekonomide fiziksel sermaye ile birikim ilişkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Nüfusun dinamiği ve paraya dayalı değişim olgusu ve finansal piyasa dinamiğinin etkisi dışlanmaktadır.

Ekonomik araçlar üretkenliklerini arttırmak için çaba, zaman ve kaynakları bilinçli bir şekilde kullanmaktadır. Bu da genellikle eğitim yoluyla gerçekleşir. Beşeri sermaye yatırımları doğası gereği fiziki sermaye yatırımlarına benzer. Her iki yatırım da, gelecekteki üretkenliği ve tüketimi artırmak için mevcut tüketimin önünün açılmasını gerektirir. Fiziki sermayeye yapılan yatırımlar, topluma tüketim için mevcut olan bazı kaynakların ayrılması ve sermaye mallarının üretimi için kullanılmasını gerektirir. Lucas tarafından geliştirilen beşeri sermaye büyüme modelinde insanlar hayatlarındaki her anı çalışma süreleri arasında zaman ayırıp eğitim yolu ile üretkenliklerini nasıl yükselteceklerine karar verirler. Bu teoriye göre, uzun vadede büyüme oranı sadece eğitim sektörünün verimliliğine ve insanların okula gitmeye ayırdığı zamana bağlıdır. İkincisi, okulun verimliliği ile artar. Bu nedenle, eğitim sunumunun verimliliğinin artması, uzun vadede büyüme üzerinde açık bir şekilde olumlu etkiler yaratmıştır (Storesletten ve Zilibotti, 2000; s.43-45).

Lucas'ın beşeri sermaye modelinin varsayımları aşağıdaki gibidir.

(<https://idari.cu.edu.tr/sanli/3.2.pdf> Erişim tarihi: 06.03.2019);

Ekonomi kapalıdır ve tam rekabet piyasası geçerlidir

İktisadi karar birimleri gelecekteki fiyatlar ile ilgili rasyonel bekleyişlere sahiptir

Ekonominin getirisi, ölçeğe göre sabit getirilidir

Kişi başına reel tüketim, akım değişkendir ve tek sektörlü olan bu modelde ilgili mal cinsinden tanımlanmaktadır

2.11.3.Barro'nun Kamu Politikası Modeli

Barro, içsel büyüme modelleri içerisinde ölçeğe göre sabit getiri ile rekabetçi piyasa koşullarını benimseyen ve verimlilik, teknoloji ve ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkileri inceleyerek genişletmiştir. Barro, verimli alanlara kamu harcamalarının yapılması ekonomik büyümeyi artıracığını savunmuştur. Modele kamu harcamalarının dâhil eden Barro, hükümetin verimli alanlarda düşük düzeyde harcamada (ve vergilendirmede) bulunması ekonomik büyümeyi pozitif, kamunun ekonomideki ağırlığının görece olarak fazla artması ise teknik olarak etkinliği azaltarak büyüme oranını olumsuz etkilemektedir (Kar ve Taban, 2003; s.152; Renelt, 1991; s.10). Kamu hizmetleri, sabit oranlı gelir vergisi ile finanse edilmektedir (Barro, 1988; s.1). Barro'ya göre, ekonomide siyasi istikrarın sağlanması ve piyasa aksaklıklarının müdahalelerle giderilmesi ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinden biri görülmektedir (Esen ve Bayrak, 2015; s.236).

2.11.4.AK Ekonomik Büyüme Modeli

En basit içsel büyüme modeli olan AK modeli Sergio Rebelo tarafından ortaya atılmıştır. Üretim fonksiyonunda tek girdi olan sermayenin doğrusal olduğu varsayılmaktadır (Sala-i-Martin, 1990, s. 5). Bu modelde fiziki ve beşeri sermaye bir bütün olarak kabul edilir. Model, sermayenin marjinal verimliliğinin azalmadığı ve teknolojik ilerlemelerinin ekonomik büyümeye katkı sağlayacağına dayanır. Modelin denklemi;

$$Y = AK^{\alpha}L^{1-\alpha}$$

Denklemden Y çıktı miktarını, A teknoloji düzeyini gösteren pozitif bir sabittir, K beşeri ve fiziki sermayeyi göstermektedir. Denklemden ölçeğe göre sabit getiri 1 olduğu zaman $Y = AK$ 'dir. Ancak modelin üretim fonksiyonu; $Y = AK^{\alpha}$. Bu üretim fonksiyonuna göre, çıktı sermayeye orantılı olarak büyümektedir.

2.12.Ar-Ge Büyüme Modeli

Ar-Ge büyüme modelinde, ekonomik büyüme için araştırma sektöründe istihdam edilen yüksek eğitilmiş işgücü miktarı önemlidir (Storesletten ve Zilibotti, 2000, s. 44). Ar-Ge büyüme modelinde, kâr elde etmek isteyen firmaların Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya çıkan teknolojik yenilikler ve buluşlar, içsel büyümenin kaynağı olarak görülmektedir (Şen, 2007, s. 31). Bu büyüme modeline göre, yenilikçiler, verimlilik, ürün kalitesi, pazar payı ve kârlılıklarını artırmak amacıyla Ar-Ge faaliyetleri yürütmekte ve yenilikler sayesinde sağlanan kâr, Ar-Ge harcamalarını finanse etmektedir (Bayraktutan ve Kethudaoğlu, 2017, s. 680). Bir ekonomide beşeri sermayeyi oluşturan girdiler ne kadar çoksa ve ekonomi bu kaynakları ne kadar Ar-Ge sektörüne ayırılıp yeni bilgi ve teknolojilerin geliştirilmesini gerçekleştiriyorsa, bu ekonomide büyüme o kadar yüksek olacaktır. Bu modelin üç temel varsayımı vardır (Özer ve Çiftçi, 2008; s.221);

- Ekonomik büyümenin merkezinde teknolojik gelişme yatmaktadır.
- Teknolojik gelişme, piyasa teşvikleri tarafından uyarılan firmaların almış oldukları bilinçli kararlar ile gerçekleşir.
- Bilginin bir üretim faktörü olarak kullanılması ile diğer üretim faktörlerinin kullanılması arasında çok ciddi farklar olmalıdır.

Bu varsayımlar altında ekonomik büyümenin temel dinamiği olarak Ar-Ge baz alınmıştır.

Aşağıdaki Tablo 'de büyüme modellerinin özetle hangi dinamik vasıtayla ekonomik büyümeyi sağlayacağı gösterilmektedir.

Tablo 3. Büyüme Teorilerinin Sınıflandırılması

Büyüme Teorileri	Büyümenin Kaynağı	Sonuç
Klasik Büyüme Teorileri		
Adam Smith Büyüme Teorisi	İşgücü, Sermaye	Sınırlı büyüme
Robert Malthus Büyüme Teorisi	Nüfus	Nüfusun kanunu nedeniyle sınırlı büyüme
David Ricardo Büyüme Teorisi	Azalan verimler, Bölüşüm	Tarımda azalan verim kanunu nedeniyle sınırlı büyüme ve durgunluk
Karl Marx Büyüme Teorisi	Sermaye birikimi, Emek ve artı değer, Artan kar oranı	Kapitalist süreçte kar oranlarının düşmesi nedeniyle sınırlı ve dengesiz büyüme
Joseph Schumpeter	Yenilikler ve İcatlar	Ekonomik büyüme bir girişimcinin bir yeniliği iktisadi hayata sokmasıyla ve böylece kâr elde etmesi ile başlar
Harrod-Domar Büyüme Teorisi	Yatırım ve tasarruf	Uzun vadede dinamik fakat istikrarsız ve bıçak sırtı büyüme
Neo-Klasik Büyüme Teorisi		
Solow Büyüme Teorisi	Dışsal teknolojik gelişme	Teknolojik gelişme yokluğu nedeniyle geçici büyüme
İçsel Büyüme Teorileri		
Romer Büyüme Teorisi	Bilgi	Bilgi taşmaları nedeniyle uzun dönemde içsel ve istikrarlı büyüme
Lucas Büyüme Teorisi	Beşeri sermaye	Beşeri sermaye birikim nedeniyle uzun dönemde içsel ve istikrarlı büyüme
Barro Büyüme Teorisi	Kamu harcamaları	Devlet yatırımları nedeniyle uzun dönemde içsel ve istikrarlı büyüme
Aighton-Howit Büyüme Teorisi	Ar-Ge Yatırımları	Ar-Ge yatırımları nedeniyle uzun dönemde içsel ve istikrarlı büyüme

Kaynak: Birinci, 2015, s. 36.

3.BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

3.1. LİTERATÜR

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi ilk kez 44 az gelişmiş ülke için 1950-1965 dönemine odaklanılarak Benoit (1978) tarafından incelenmiştir. Çalışma sonucunda gelir ile savunma harcamaları arasında doğru yönlü etkileşim bulunmuştur. Joerding (1986) ise Benoit (1978)'den hareketle 57 az gelişmiş ülkeyi 1962-1977 dönemini ele alarak savunma harcamalarıyla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Granger nedensellik analizi sonucunda ekonomik büyümenin savunma harcamalarını etkilediği bulgusuna ulaşmıştır.

Tablo 4. Literatür Kaynaklarının Sınıflandırılması

Yazar ve Yıl	Ülke Grubu	Yöntem	Dönem	Sonuç
Benoit (1978)	44 az gelişmiş ülke	Korelasyon Analizi	1950-1965 1960-1965	Milli gelir ile savunma harcamaları arasında pozitif etkileşim bulunmuştur.
Joerding (1986)	57 az gelişmiş ülke	Granger nedensellik analizi	1962-1977	Ekonomik büyümenin savunma harcamalarını etkilediği sonucu bulunmuştur.
Kinsella (1990)	ABD	Vektör Otoregresyon metodu	1943-1989	Savunma harcamalarıyla büyüme arasında nedensel bir etkileşim bulunamamıştır.
Payne ve Ross (1992)	ABD	Vektör Otoregresyon metodu	1960-1980	Nedensel bir etkileşim bulunamamıştır.
Kollias (1997)	Türkiye	Granger nedensellik analizleri	1954-1993	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik bulunamamıştır.
Sezgin (1997)	Türkiye	Feder tip arz model	1950-1994	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi artırıcı

				etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.
Kollias ve Makrydakis (2000)	Yunanistan	Granger nedensellik Analizi	1955-1993	Nedensel bir ilişki tespit edilememiştir.
Dakurah vd. (2001)	62 gelişmekte olan ülke	Granger nedensellik testi	1975-1995	Ülkelerin çoğunda nedensellik tespit edilememiştir.
Galvin (2003)	64 gelişmekte olan ülke	Yatay Kesit 2 ve 3 Aşamalı En Küçük kareler Yöntemi	1999	Ekonomik büyüme üzerine negatif etki ettiği tespit edilmiştir.
Giray (2004)	Türkiye	Korelasyon	1988-2002	Savunma harcamalarının eğitim harcamaları ile pozitif etkileşimde olduğu sonucuna varılmıştır.
Kalyoncu ve Yücel (2006)	Türkiye ve Yunanistan	Eş bütünleşme ve nedensellik analizler	1956-2003	Türkiye için büyümeden savunma harcamalarına ilişki bulunmuştur.
Yılcı ve Özcan (2010)	Türkiye	Gregory hansen Eş Bütünleşme testi	1950-2006	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.
Alptekin ve Levine (2012)	32 ampirik çalışma	Meta Analiz		Savunma harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi gelişmiş ülkeler için desteklendiği sonucuna varılmıştır.
Na ve Bo (2013)	Bangladeş, Hindistan, Pakistan, Nepal ve Sri Lanka	Sistem GMM	1990-2006	Savunma harcamaların ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye neden

				olduğu sonucuna ulaşmışlardır.
Selvanathan (2014)	Sri Lanka	Granger nedensellik analizi	1975-2013	Savunma harcamalarından ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.
Korkmaz (2015)	Akdeniz Ülkeleri	Panel veri analizi	2005-2012	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi azalttığı sonucuna varılmıştır.
Korkmaz ve Bilgin (2017)	Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri	Johansen-Juselius eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi	1961-2015	Amerika Birleşik Devletleri için savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensel ilişki tespit edilemezken, Türkiye için ise savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensel ilişki tespit edilmiştir.

1990'lı yıllar ile birlikte analizlerde çok ülkeli bakış yerine zaman serisi yöntemleri seçilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda Kinsella (1990) çalışmasında ABD için 1943-1989 dönemi ele alınarak Vektör Otoregresyon metodu ile incelenmiş ve savunma harcamalarıyla büyüme arasında nedensel bir etkileşim bulunamamıştır. Aynı

Vektör Otoregresyon metodunu kullanan Payne ve Ross (1992) da ise Kinsella (1990)'dan farklı olarak 1960-1980 dönemine odaklanmış ve ABD için yine nedensel bir etkileşim bulunamamıştır. Literatürdeki ilk Türkiye ekonomisi çalışmalarından biri olan Kollias (1997)'de ise 1954-1993 dönemi ele alınarak Granger nedensellik analizleri sonucunda savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik bulunamamıştır. Yine aynı yıl yapılan bir diğer çalışmada Sezgin (1997) arz yönlü bir bakış açısı ile Türkiye ekonomisini incelemiş ve savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi artırıcı etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Kollias ve Makrydakis (2000) ise Yunanistan ekonomisi için 1955-1993 dönemini kapsayacak şekilde Granger nedensellik analizleri sonucunda savunma harcaması ile ekonomik büyüme arasında nedensel bir ilişki bulunamamıştır. Dakurah vd. (2001) tarafından yapılan çalışmada, 62 gelişmekte olan ülkede savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiler araştırılmıştır ve ülkelerin çoğunda (32 ülke) nedensellik ilişkisi tesbit edilememiştir. Galvin (2003) gelişmekte olan 64 ülkeyi ele alarak yaptığı analiz sonucunda savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi azaltıcı rolü olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer bir metodoloji ile hem arz hem de talep modelleri ele alınarak Türkiye ekonomisi için Giray (2004) çalışmasında 1988-2002 dönemi için savunma harcamalarının eğitim harcamaları ile pozitif etkileşimde olduğu sonucuna varmıştır. Kalyoncu ve Yücel (2006) hem Türkiye hem de Yunanistan ekonomilerini 1956-2003 dönemince ele alarak eş bütünleşme ve nedensellik analizleri sonucunda Türkiye ekonomisi için büyümeden savunma harcamasına doğru nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Yılcı ve Özcan (2010) 1950-2006 dönemi için Türkiye ekonomisindeki yapısal kırılmalara odaklanarak Gregory-Hansen eşbütünleşme testleri ile savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisinin olmadığı bulgusuna ulaşırken, nedensellik test sonucuna göre ise ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir. Alptekin ve Levine (2012) meta analiz yöntemi ile savunma harcamaların ekonomik büyümeye etkisini incelemiş ve negatif bir savunma harcama-büyüme ilişkisinin hipotezinin hem düşük gelişmiş ülkelerde hem de genel olarak reddedilemediğini diğer taraftan ise savunma harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin gelişmiş ülkeler için desteklendiğini sonucuna ulaşmışlardır.

Na ve Bo (2013), savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini Bangladeş, Hindistan, Pakistan, Nepal ve Sri Lanka için 1990-2006 dönemi için incelemiştir. Solow büyüme modeli ile yapılan çalışmada savunma harcamaların ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sri Lanka için (1975-2013) ise Selvanathan ve Selvanathan (2014) tarafından yapılan Granger nedensellik analizine göre de savunma harcamalarından ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Akdeniz ülkeleri (2005-2012) için Korkmaz (2015) tarafından yapılan panel veri analizinde de savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi azalttığı sonucuna varılmıştır. Korkmaz ve Bilgin (2017) çalışmalarında Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri için 1961-2015 dönemi ele alınarak savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı incelemiştir. Çalışmada Johansen-Juselius eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizleri kullanılmış ve Amerika Birleşik Devletleri için savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensel ilişki tespit edilemezken, Türkiye için ise savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensel ilişki tespit edilmiştir.

3.2. Veri ve Metodoloji

Çalışmada Ekonomik Büyüme (GDP), Sermaye (CAPITAL) ve Savunma Harcamaları değişkenleri 2010 sabit ABD Dolar fiyatları üzerinden, emek ve nüfus oranları da Dünya Bankası veri tabanından 1990-2017 dönemi ele alınarak temin edilmiştir. Çalışmada 3 grup ülke analizi yapılmaktadır. Bu gruplar Mülüman Ülkeler¹, Hristiyan Ülkeler² ve Yahudi ülke kapsamında da İsraildir.

¹ Azerbaycan, Bangladeş, Burkina Faso, Fas, İran, Kazakistan, Lübnan, Makedonya, Mali, Malezya, Nijerya, Pakistan, Senegal, Sudan, Türkiye, Tajikistan, Tunus, Mısır, Cezayir, Brunei, Endonezya, Ürdün, Kırgızistan.

² Almanya, ABD, Arjantin, Avusturya, Avustralya, Belçika, Bulgaristan, Danimarka, Ermenistan, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Kanada, litvanya, Luksemburg, Macaristan, Meksika, Norveç, polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, sırbistan, Ukrayna, Yunanistan, belarus, Belize, Bolivya, Bostwana, brundi, Kamerun, şili, Kolombiya, kıbrıs, Dominik, Ekvator, Elsalvador, Filipinler, Rwanda, Güney Afrika, Tanzanya, Uganda, İngiltere, Uruguay, Venezüella, Guatemala, İrlanda, kenya, Losotho, Moritanya, Mozambik, Namibiya, Yeni Zellanda, Nikaragua, Peru.

Tablo 5.Değişken Dönem Veri Kaynağı Tablosu

Değişken	Kısaltma	Dönem	Veri kaynağı
2010 Sabit Fiyatlar ile Ekonomik Büyüme	GDP	1990-2017	Dünya bankası veri tabanı
2010 Sabit Fiyatlar ile sermaye	SERM	1990-2017	Dünya bankası veri tabanı
İstihdam Edilen kişi Sayısı	EMEK	1990-2017	Dünya bankası veri tabanı
Toplam Nüfus	NUF	1990-2017	Dünya bankası veri tabanı

Çalışmada öncelikle serilerin durağan olup olmadığı araştırılmış ve Hristiyan ve Müslüman ülkeler için Levin vd. (2002) tarafından geliştirilen LLC panel birim kök testi ve Yahudi ülke olan İsrail için Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testleri uygulanmıştır. Temel bir LLC birim kök testi modeli şu şekilde tahmin edilmektedir:

$$\Delta Y_{it} = \beta_i + \delta Y_{it-1} + \sum_{k=1}^z \rho_k \Delta Y_{it-k} + \theta_{it} + \vartheta_t + \mu_{it} \quad (1)$$

Denklemden yer alan Δ birinci fark operatörünü, z gecikme uzunluğunu β_i ve ϑ_t sırasıyla birime özgü sabit ve zaman etkilerini yansıtmaktadır. LLC birim kök testinde δ katsayısının tüm birimler için homojen olduğu varsayılmaktadır.

ADF testine ilişkin temel denklem ise şu şekildedir:

$$\Delta Y_t = \alpha + \delta Y_{t-1} + t=1, \dots, T \quad (2)$$

Burada Δ birinci farkı, Y_t kullanılan serileri, t zaman periyodunu, μ_t hata terimini ve z bağımlı değişkenin gecikme uzunluğunu temsil etmektedir. Gecikme uzunluğu esas olarak Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmektedir. ADF birim kök testinde boş hipotez serilerin durağan olmadığını, alternatif hipotez ise serilerin durağan olduğunu

ifade etmektedir. Hipotez testleri δ parametresine ait katsayı ve t istatistik değeri ile yapılır.

Serilerin durağanlık testi yapıldıktan sonra, değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı tespit edilir ve uzun dönem katsayı tahmini yapılır. Bu amaçla İsrail için Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990) ve Johansen (1991) tarafından geliştirilen Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Testi ilişkin temel bir denklem şu şekilde elde edilmektedir:

$$\Delta X_t = \sigma + \sum_{i=1}^{k-1} \Gamma_i \Delta X_{t-i} + \Pi X_{t-k} + v_t \quad (3)$$

Burada Π katsayılar matrisini ifade eder. Bu matrisin rankı sıfıra eşit olduğunda X vektörünü oluşturan değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığından bahsedilebilir. Hristiyan ve Müslüman ülke grupları içinse Pedroni eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Eşbütünleşmenin varlığına ilişkin kanıtlar elde edildikten sonra analizin bir sonraki aşamasında katsayı tahmini FMOLS ve DOLS yöntemleri ile yapılmıştır.

Çalışmada FMOLS yöntemi, standart sabit etkili tahminlerdeki (otokorelasyon, değişen varyans gibi sorunlardan kaynaklanan) sapmaları düzeltmesi nedeni ile seçilirken; DOLS yöntemi ise içsellik sorunlarından kaynaklanan sapmaları gidermesi amacı ile kullanılmıştır (Kök vd., 2010:8).

Panel FMOLS yöntemine ilişkin temel eşitlik şu şekildedir:

$$y_{it} = \alpha_{it} + \sigma_{it} + \beta x_{it} + \mu_{it} \quad (4)$$

$$x_{it} = x_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Denklemden yer alan y_{it} bağımlı değişkeni, x_{it} bağımsız değişkenleri ve α_{it} sabit etkileri göstermektedir. Panel DOLS yöntemi için oluşturulan temel regresyon denklemi ise şu şekilde formüle edilebilir:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i x_{it} + \sum_{k=-K_i}^{K_i} \gamma_{ik} \Delta x_{it-k} + \vartheta_{it} \quad (6)$$

Denkleimde yer alan -Ki ve Ki gecikme uzunluğunu temsil etmektedir.

İsrail için uzun dönem katsayı tahminleri ise Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen DOLS yöntemi ve Philip ve Hansen (1990) ile Hansen (1992) tarafından geliştirilen FMOLS yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Granger nedensellik testi ile sınanmıştır.

Panel veri analizlerinde serilerin durağan olup olmadığını araştırmak için yaygın olarak kullanılan test Levin-Lin-Chu panel birim kök testidir. Bu çalışmada da Hristiyan ve Müslüman ülkelere ait değişkenlerin birim kök içerip içermediği Levin-Lin-Chu testi ile sınanmıştır. Buna karşın tek Yahudi ülke olan İsrail'e ait serilerin durağanlığı bir zaman serisi birim kök testi olan ADF testi ile incelenmiştir. Söz konusu test sonuçları aşağıda tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Birim kök testi sonuçları (LLC, ADF)

Değişken	I(0)		I(1)	
	<i>İstatistik</i>	<i>Olasılık</i>	<i>İstatistik</i>	<i>Olasılık</i>
Hristiyan Ülkeler				
log_gdp	-131.731	0.000	-850.802	0.000
log_serm	-63.100	0.000	-211.486	0.000
log_emek	-0.122	0.451	-7.757	0.000
log_sav	-7.080	0.000	-18.924	0.000
log_nuf	2.901	0.998	-4.459	0.000
Müslüman Ülkeler				
log_gdp	-0.279	0.390	-3.744	0.000
log_serm	4.487	1.000	-2.670	0.003
log_emek	-1.263	0.103	-4.347	0.000
log_sav	1.217	0.888	-15.819	0.000
log_nuf	0.007	0.503	-1.741	0.040
Yahudi Ülke (İsrail)*				
log_gdp	-2.683	0.089	-3.920	0.006
log_serm	-0.477	0.499	-8.483	0.000
log_emek	-2.075	0.255	-4.239	0.003
log_sav	-0.272	0.578	-12.686	0.000
log_nuf	-3.097	0.039	-10.552	0.000

*Yahudi ülke yalnızca İsrail olduğundan İsrail'e ait seriler için ADF birim kök testi uygulanmıştır.

Öncelikle Hristiyan ülkelere ait değişkenlere ilişkin birim kök testi sonuçları GYSİH, sermaye ve savunma harcaması değişkenlerinin düzeyde durağan olduğunu göstermiştir. Emek ve nüfus değişkenleri ise birinci farkları alındığında durağan hale gelmiştir. Müslüman ülkelere ait göstergelerin tamamı birinci farkta durağandır. Son olarak tek Yahudi ülke olan İsrail için yapılan ADF birim kök testi sonuçları yalnızca GSYH ve nüfus değişkenlerinin düzeyde birim kök içermediğini ifade eder. Sonuçta her üç ülke grubuna ait tüm değişkenler birinci farkları alındığında birim kök içermemekte ve böylece farkı alınmış serilerle uzun dönemli eşbütünleşme ilişkileri ve katsayı tahminleri yapılabilmektedir.

Eşbütünleşme testi sonuçları aşağıda tablo 3’de yer almaktadır. Buna göre Hrsitiyan ve Müslüman ülke grupları için panel eşbütünleşme testi olan Pedroni eşbütünleşme testi uygulanmış, İsrail için ise Johansen eşbütünleşme testi uzun dönemli ilişkileri tespit etmek için bu çalışmada kullanılmıştır.

Tablo 7. Eşbütünleşme Testi Sonuçları (Pedroni, Johansen Trendli), Bağımlı değişken: log_gdp

Hristiyan Ülkeler	t-istatistiği	Olasılık	Ağırlıklandırılmış t-istatistiği	Olasılık
(Within Dimension)				
Panel v-statistic	-3.926	1.000	3.112	0.000*
Panel rho-statistic	3.996	1.000	4.006	1.000
Panel PP-statistic	-2.655	0.004*	-2.792	0.002*
Panel ADF-statistic	-5.758	0.000*	-6.915	0.000*
(Between-Dimension)				
Group rho-statistic	6.694	1.000		
Group PP-statistic	-3.616	0.000*		
Group ADF-statistic	-7.358	0.000*		
Müslüman Ülkeler	t-istatistiği	Olasılık	Ağırlıklandırılmış t-istatistiği	Olasılık
(Within-Dimension)				
Panel v-statistic	1.076	0.140	2.436	0.007*
Panel rho-statistic	3.830	0.999	1.845	0.967
Panel PP-statistic	1.846	0.967*	-3.476	0.000*
Panel ADF-statistic	-2.848	0.002*	-7.126	0.000*
(Between-Dimension)				
Group rho-statistic	3.242	0.999		
Group PP-statistic	-6.744	0.000*		
Group ADF-statistic	-9.187	0.000*		
Yahudi Ülke ^{****} (H ₀)	Trace İstatistiği	Olasılık	Max-Eigen İstatistiği	Olasılık
r=0	120.572	0.000*	46.590	0.000*
r≤1	73.982	0.000*	37.929	0.001*
r≤2	36.052	0.008*	20.880	0.054***
r≤3	15.172	0.055***	12.446	0.095***
r≤4	2.726	0.098***	2.726	0.098***

****Tek Yahudi ülke İsrail olduğundan, İsrail için Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır.

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini ifade eder.

Pedroni eş bütünleşme testinin boş hipotezi seriler arasında eşbütünleşmenin olmadığını ifade eder. Tablo 7 incelendiğinde Hristiyan ülkeler için hem panel hem de grup istatistiklerinin yedi tanesi güçlü bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Müslüman ülkeler için test sonuçları da yine eşbütünleşmenin varlığına işaret etmektedir. Son olarak İsrail için Johansen testi kullanılarak yapılan araştırma,

boş hipotezlerin $r=0$ (eşbütünleşme yoktur), $r \leq 1$ (en fazla bir tane eşbütünleşme ilişkisi vardır), $r \leq 2$ (en fazla iki tane eşbütünleşme ilişkisi vardır), $r \leq 3$ (en fazla 3 tane eşbütünleşme ilişkisi vardır) ve $r \leq 4$ (en fazla 4 tane eşbütünleşme ilişkisi vardır) olduğu göz önüne alındığında, hem trace istatistikleri hem de Max-Eigen istatistikleri tüm olasılık değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu yani boş hipotezlerin reddedildiğini göstermektedir. Sonuçta tüm bu sonuçlar uzun dönemde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını kanıtlamakta ve analizin bir sonraki aşamasına geçilerek uzun dönem katsayı tahmini yapılabilmektedir. Tablo 4'te Hristiyan ve Müslüman ülkeler için uygulanan panel DOLS ve FMOLS sonuçları ile İsrail için yapılan zaman serisi FMOLS ve DOLS sonuçları yer almaktadır.

Tablo 8. DOLS ve FMOLS Test Sonuçları (Bağımlı Değişken: log_gdp)

	FMOLS		DOLS	
Hristiyan Ülkeler	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
log_serm	0.443	0.000*	0.566	0.000*
log_emek	6.608	0.000*	2.757	0.017**
log_sav	0.827	0.000*	0.213	0.299
log_nuf	-8.607	0.000*	-5.638	0.000*
Müslüman Ülkeler				
log_serm	-0.000	0.825	0.020	0.000*
log_emek	0.976	0.000*	2.219	0.000*
log_sav	-0.035	0.100	0.054	0.107
log_nuf	0.742	0.010*	-0.808	0.017**
Yahudi Ülkeler				
log_serm	0.016	0.000*	0.019	0.434
log_emek	0.244	0.454	0.719	0.586
log_sav	-0.248	0.002*	-0.464	0.011**
log_nuf	1.302	0.001*	0.675	0.666

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini ifade eder.

Öncelikle Hristiyan ülkelerin verileri kullanılarak yapılan FMOLS test sonuçları savunma harcamalarının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu gösterirken, DOLS sonuçları katsayının pozitif olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı olmadığına işaret etmektedir. Buna ek olarak hem FMOLS hem de DOLS sonuçları emek ve sermayenin GSYİH üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu belirtmektedir. Her iki test sonucu Müslüman ülkelerde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir. Son olarak Yahudi ülke olan İsrail'e ilişkin tahmin sonuçları uzun dönemde savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi azaltıcı etkisini ortaya koymuştur. Sonuçta savunma harcamaları Müslüman ülkelerde ekonomik büyüme üzerinde bir etkiye sahip değilken, Hristiyan ülkelerde büyümeyi artırıcı bir etkisi olduğundan, Yahudi ülkelerde ise büyümeyi azaltıcı bir etkisinden bahsedilebilir.

Tablo 9. Granger nedensellik test sonuçları

Boş Hipotez	Hristiyan Ülkeler		Müslüman Ülkeler		Yahudi Ülke	
	F-istatistik	Olasılık	F-istatistik	Olasılık	F-istatistik	Olasılık
log_emek => log_gdp	20.039	3.E-09	8.696	0.000*	5.583	0.011**
log_gdp => log_emek	2.637	0.071***	5.289	0.005*	0.028	0.972
log_serm => log_gdp	1.707	0.181	2.774	0.063***	4.945	0.018**
log_gdp => log_serm	62.803	6.E-27	0.823	0.439	2.563	0.102
log_sav => log_gdp	0.336	0.714	4.514	0.011*	1.519	0.243
log_gdp => log_sav	14.457	6.E-07	0.660	0.517	5.209	0.015**
log_nuf => log_gdp	-21.777	5.E-10	2.757	0.064	1.919	0.172
log_gdp => log_nuf	12.722	3.E-06	9.654	7.E-05	5.802	0.010*
log_serm => log_emek	1.950	0.142	0.045	0.955	0.356	0.704
log_emek => log_serm	12.678	3.E-06	0.384	0.680	0.287	0.753
log_sav => log_emek	4.352	0.013**	1.296	0.274	2.735	0.089***
log_emek => log_sav	5.099	0.006*	1.884	0.152	2.798	0.048**
log_nuf => log_emek	138.933	4.E-56	44.685	8.E-19	4.384	0.026**
log_emek => log_nuf	4.705	0.009*	1.396	0.248	3.019	0.071***
log_sav => log_serm	0.769	0.463	1.722	0.179	0.700	0.508
log_serm => log_sav	1.156	0.314	0.057	0.943	3.610	0.045**
log_nuf => log_serm	14.175	8.E-07	0.188	0.828	0.036	0.964
log_serm => log_nuf	5.689	0.003*	0.384	0.680	1.505	0.245
log_nuf => log_sav	6.048	0.002*	1.474	0.229	2.024	0.158
Log_sav => log_nuf	2.242	0.106	0.189	0.827	1.406	0.268

*, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini ifade eder.

Tablo 9’da yer alan Granger nedensellik testi sonuçları incelendiğinde Hristiyan ülkelerde ekonomik büyümeden sermayeye, emekten nüfus artışına, nüfus artışından sermayeye ve nüfus artışından savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Buna karşın sonuçlar emek ve savunma harcamaları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine işaret etmektedir. Müslüman ülkelerde ise emek ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken, sermayeden ekonomik büyümeye ve savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. İsrail’e ilişkin sonuçlar savunma harcamaları ile emek ve nüfus artışı ile emek arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisini gösterirken, emekten ekonomik büyümeye, sermayeden ekonomik büyümeye, ekonomik büyümeden savunma harcamalarına, ekonomik büyümeden nüfus artışına ve

son olarak sermayeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu kanıtlamaktadır.

SONUÇ

Son dönem gelişmeler göstermektedir ki hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde başlıca güvenlik sorunlarının başında terör olayları gelmektedir. Özellikle 11 Eylülde Amerika'da gerçekleşen terör faaliyeti ile 2015-2017 Paris terör olayları güvenliğin sadece bir ülke veya toplum sorunu olmaktan ziyade artık bir dünya problemi olduğunu göstermektedir.

Bu olayların da etkisi ile artan savunma harcamalarının makroekonomik etkileri tartışılmaktadır. Özellikle Benoit 1973 çalışması ile başlayan savunma harcaması ekonomik büyüme literatürü son dönem çalışmalar ile makroekonomik çalışmalar arasında yeniden popüler olmuştur.

Bilhassa son dönem raporlar ve açıklamalar terör faaliyetlerinin din perspektifinde ele alındığını iddia etmektedir. 11 Eylül Amerika olayları sonrasında batılı görsel ve yazılı medya bir huzur dini olan İslam'ı terör ile bir araya getirme gafletinde olmaktadır. Son dönemde de dini olduklarını ve İslam'ı temsil ettiklerini iddia ederek kan döken, aslında kendi menfaatlerinin peşinde olan DEAŞ Suriye ve Irak'ta yerleşik olarak terör faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Yine Batı menşeli medya bu hain, din istismarı yapan terör örgütleri ile Müslümanlığı yan yana kullanmakta ve İslam'ı terör ile anmaktadır.

Literatürde, hem ülke bazlı hem de panel çalışmalar yapılmakta; farklı metotlar altında farklı sonuçlar yer almaktadır. Ancak literatürde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini din perspektifi ile alan çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu amaç ile ülkeler din perspektifine göre Pew Araştırma Merkezi'nin yapmış olduğu ayırım baz alınarak (nüfusun görece çoğunluğu) Müslüman, Hristiyan ve Musevi ülkeler belirlenmiştir.

Yapılan analizlerde sonuç olarak savunma harcamalarının Müslüman ülkelerde ekonomik büyüme üzerinde istatistikî olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı; Hristiyan ülkelerde ekonomik büyümeyi arttırıcı; Yahudi ülkelerde ise ekonomik büyümeyi azaltıcı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Müslüman ülkelerin savunma harcaması yapmasının ekonomik büyümeleri üzerinde anlamlı bir etki göstermemesi nedeni ile bu ülkelerin savunma sanayi odaklı yaptığı harcamalara dikkat etmesi önemlidir. Yani Müslüman ülke grubunda yer alan

devletlerin kendi savunma sanayini güçlendirerek kendi yatırımlarını yapması gerekmektedir.

Hristiyan ülkeler ise savunma sanayi harcamalarının ekonomik büyüme kapsamında olumlu dönüşünü görmektedirler. Bu nedenle de özellikle ABD başta olmak üzere diğer Hristiyan ülkeler savunma sanayini canlı tutarak farklı ülkelere savunma sanayi ürünlerini satma gayretine girmektedirler.

İsrail'in yapmış olduğu savunma sanayi yatırım harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu nedenle özellikle Ortadoğu'da yapılan savunma sanayi harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde bu bölge ülkelerinde pozitif bir etkisi olmadığını sadece bu harcamalardan Hristiyan ülkelerin kazançlı çıktığı aşikârdır. Savunma sanayinin özellikle Hristiyan ülkeler için olası bu pozitif etkileri göz önüne alınarak gelecek çalışmalarda harcamaların Ar-Ge odaklı olup olmadığı ayrımı ile dışsallıklarına da odaklanılarak diğer sektörler üzerine etkisi incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Abu-Bader, S. Abu-Qarn, A. (2003). Government expenditures, military spending and economic growth: causality evidence from egypt, israel and syria, *Journal of Policy Modeling*, 25, 567-583.
- Akça, H. (2015). Beşeri Sermaye Harcamaları: Türkiye’de Yaşanan Gelişmeler Ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme, *Ekonomi Bilimleri Dergisi* Cilt 7, No 2, ISSN: 1309-8020 (Online).
- Alptekin, A. Levine, P. (2012). Military expenditure and economic growth: a meta-analysis, *European Journal of Political Economy*, 28, 636-650.
- Anthony H. Cordesman, (2016). Estimates of chinese military spending, *Center for Strategic and International Studies*, 21 Eylül 2016.
- Atılğan, E., & Köksal, M. Z. (2010). Adam Smith ve David Ricardo’nun İktisadi Büyüme Analizleri. *Politik İktisat ve Adam Smith*. Ankara: Yön Yayınları.
- Ayça Çambel, (2017). Türkiye’de savunma sanayii ve savunma harcamalarının ekonomideki yeri, *Dönem Projesi*, 1-13.
- Aydemir, C., Güneş, H. H. (2006). Merkantilizm ortaya çıkış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 136-158.
- Aytekin B., (2017). Adam Smith’in iktisadi büyüme düşüncesinden bugüne bakmak: krizlerin sürekliliği, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi* Cilt 5, Sayı 1, ss.28-36.
- Barro, R. J. (1988). Government spending in a simple model of endogenous growth. *NBER Working Paper Series* No. 2588.
- Barro, R. J. (2001). Human capital and growth. *The American Economic Review* , 12-17.
- Barro, R. J., Martin, X. S.-i. (2004). *Economic Growth*. The MIT Press.
- Bayraktutan, Y., & Kethudaoğlu, F. (2017). Ar-Ge ve İktisadi Büyüme İlişkisi: OECD Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 679-694.
- Becker, G. S., Glaeser, E. L., Murphy, K. M. (1999). Population and economic growth. *The American Economic Review*, 49.

- Benoit, E. (1978). Growth and defense in developing countries. *Economic Development and Cultural Change*, 26 (2), 271-280
- Bilgili, E., (1998). Dış Ticaret, Ekonomik Kalkınma ve Sanayi Devrimi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13,35-50.
- Birinci, E. (2015). Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: İçsel Büyüme Modeli Zaman Serisi Analizi. *Erciyes ÜniversitesiYayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Böhmelt, T. & Bove, V. (2014). Forecasting Military Expenditure. *Research & Politics*, 1(1), 1-8.
- Burak Ç. (2009). Amerikan Savunma Sanayisi ve Çatışmaların Geleceği, 21.Yüzyıl, 17-26.
- Chang, H. Huang, B. Yang, C. (2001), Military expenditure and economic growth across different groups: a dynamic panel granger-causality approach, *Economic Modelling*, 28, 2416-2423
- Chen, P. Lee, C. Chin, Y. (2014). Thenexus between defense expenditure and economic growth. new global evidence, *Economic Modelling*, 36, 474-483
- Cooper, J. (2013). Russian military expenditure: Data, analysis and issues. FOI”, *Defence Analysis*.
- Çiftçi, C., & Aykaç, G. (2011). İçsel büyüme modelleri ve küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ülkelerin konumları. *Sosyoekonomi*, 159-180.
- Çiftçi, D. D. (2015). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Genişletilmiş Solow Büyüme Modeli Denemesi ve Ampirik Uygulama. Pamukkale Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi. Denizli.
- Dakurah, A.H. Davies, S.P. Sampath, R.K. (2001). Defense spending and economic growth in developing countries: a causality analysis, *Journal of Policy Modelling*, 23, 651-658.
- Dash, D.P. Bal, D.P. Sahoo, M. (2016). Nexus between defense expenditure and economic growth in bric economies: an empirical investigation, *Theoretical and Applied Economics*, Volume 13, 89-102.

- Duman, E. (2017). Ekonomik büyüme ve inovasyon arasındaki ilişkinin incelenmesi: gaziantep örneği. *International Journal of Academic Value Studies*, 319-327.
- Dunne, J.P. Tian, N. (2016). Military expenditure and economic growth 1960-2014, *The Economics of Peace And Security Journal*, Vol 11, 50-55
- Enders, W. Hoover, G. A. & Sandler, T. (2016). The Changing Nonlinear Relationship between Income and Terrorism”, *Journal of Conflict Resolution*, 60(2), 195–225.
- Er, P. H. (2013). Girişimcilik ve yenilikçilik kavramlarının iktisadi düşüncedeki yeri: joseph a. schumpeter. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 75-85.
- Ercan, N. Y. (2000). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. *Planlama Dergisi*, 129-138.
- Esen, Ö., Bayrak, M. (2015). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: geçiş sürecindeki türk cumhuriyetleri üzerine bir uygulama. *Bilig*, 231-248.
- Eser, K., & Gökmen, Ç. E. (2009). Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 41-56.
- Florence Gaub, (2014). Arab military spending: behind the figures, *European Union Institute for Security Studies*, 1-2.
- Florence Gaub & Zoe Stanley-Lockman, (2017). Defence Industries in Arab States: *Players And Strategies*, 141, 1-86.
- Galvin, H. (2003). The Impact Of Defence Spending On The Economic Growth Of Developing Countries: A Cross-Section Study. *Defence And Peace Economics*, 14(1), 51-59.
- Genç, İ. (2009). Neoliberal İktisat Politikaları ve Sosyal Devlet Arasındaki İlişkilerin Analizi ve Sosyal Devletin Geleceği: Ankara Üniversitesi Doktora Tezi. Ankara.
- Giray, F. (2004). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme. *C. Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 181-199.

- Global Arm Trade, (1991). Israel% Defense Industry: Evolution and Prospects, 85-103.
- Gökmenoğlu, K.K. Taşpınar, N., Sadeghieh, M. (2015). Military expenditure and economic growth: the case of turkey, *Procedia Economics and Finance*, 25, 455-462
- Gudrun Persson, (2016). Russian Military Capability in A Ten-Year Perspective, *FOI Aralık 2016*.
- Harrison, M. (1980). A Feldman-type Model of War Economy. *Warwick Economic Research Papers, No. 169*.
- Heo, U. Ye, M. (2016). Defense Spending and Economic Growth around the Globe: The Direct and Indirect Link, *International Interactions*, 42:5, 774-796.
- Hernández, R. A. (2003). Neoclassical and Endogenous Growth Models: Theory and Practice. *Warwick University*.
- <http://deersted.com/article/fysiokrater>. Eylül 28, 2018 tarihinde alındı.
- <http://study.com/academy/lesson/colonial-mercantilism-definition-history-effects.html>. Eylül 28, 2018 tarihinde alındı.
- <http://www.economicdiscussion.net/harrod-domar-model/the-harrod-domar-economic-growth-model-with-assumptions/14789>. Eylül 30, 2018 tarihinde alındı.
- <http://www.economicdiscussion.net/physiocracy/physical-and-practical-ideas-of-physiocrats-with-diagram/20986>. Eylül 28, 2018 tarihinde alındı.
- http://www.economicsonline.co.uk/Global_economics/Comparative_advantage.html. Eylül 30, 2018 tarihinde alındı.
- <http://www.historydiscussion.net/world-history/mercantilism-meaning-causes-and-characteristics-of-mercantilism/1876>. Eylül 28, 2018 tarihinde alındı.
- <http://www.netleksikon.dk/m/me/merkantilisme.shtml>. Eylül 28, 2018 tarihinde alındı.
- <http://www.worldatlas.com/articles/physiocracy-theory-in-economics.html>. Eylül 28, 2018 tarihinde alındı.
- <https://idari.cu.edu.tr/sanli/3.2.pdf>. Ekim 1, 2018 tarihinde alındı.
- <https://samfundsfagc.systime.dk/index.php?id=255>. Eylül 28, 2018 tarihinde alındı.

<https://www.britannica.com/topic/mercantilism>. Eylül 28, 2018 tarihinde alındı.

- J. Paul Dunne, (2011) Military spending, growth, development and conflict, *Defence and Peace Economics*, 23:6, 549-557.
- Joerding, W. (1986). Economic Growth And Defense Spending Granger Causality. *Journal Of Development Economics*, 21(1), 35-40.
- Kalyoncu, H. & Yücel, F. (2006). An Analytical Approach On Defense Expenditure And Economic Growth: The Case Of Turkey And Greece. *Journal Of Economic Studies*, 33(5), 336-343.
- Kami Tüğen (1988). Dünyada ve türkiye’de savunma harcamalarındaki gelişmeler ve ekonomik etkileri, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3:2, 285-302.
- Kar, M., & Taban, S. (2003). Kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyüme üzerine etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 145-169.
- Kazgan, G. (2010). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kinsella, D. (1990). Defence spending and economic performance in the united states: A Casual Analysis. *Defence Economics*, 1(4), 295-309.
- Kollias, C. (1997). Defence Spending And Growth In Turkey 1954-1993: A Causal Analysis. *Defence And Peace Economics*, 8(2), 189-204.
- Kollias, C. Paleologou, S.M., Tzeremes, P., Tzeremes, N. (2017). Defence expenditure and economic growth in latin american countries: evidence from linear and nonlinear causality tests, *Latin American Econ Review*, 26, 2.
- Kollias, C. & Makrydakakis, S. (2000). A note on the causal relationship between defence spending and growth in greece: 1955-93. *Defence And Peace Economics*, 11(1), 173-184
- Korkmaz Ö. & Bilgin, T. (2017) Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: türkiye ve amerika birleşik devletleri ‘nin karşılaştırmalı analizi, *UIİİD-İJEAS*, 2017 (18):289-316.

- Korkmaz, S. (2015). The effect of military spending on economic growth and unemployment in mediterranean countries. *International Journal Of Economics And Financial Issues*, 5(1), 273-280
- Kök, Recep, M.Serdar İSPİR & A.Aydır ARI (2010), “Zengin Ülkelerden Azgelişmiş Ülkelere Kaynak Aktarma mekanizmasının Gerekliliği ve Evrensel Bölüşüm Parametresi üzerine Bir Deneme”, http://kisi.deu.edu.tr/recep.kok/Zengin_ispir.pdf
- Kureer, H., Frederiksen, C. L. (2012). *Samfundsfag*. Systime.
- Manamperi, N. (2016), *Does Military Expenditure Hinder Economic Growth? Evidence From Greece And Turkey*, *Journal of Policy Modelling*, 38, 1171-1193
- Mert Topcu & Ilhan Aras (2015) “Defense spending and economic growth: Extended empirical analysis for the European Union”, *Defence and Peace Economics*, 26:2, 233-246.
- Michael P. Gerace (2002) US military expenditures and economic growth: some evidence from spectral methods, *Defence and Peace Economics*, 13:1, 1-11.
- Mohammed A. Al-Jarrah, (2005) Defense spending and economic growth in an oil-rich country the case of saudi arabia, *Pakistan Economic and Social Review*, 13:2, 151-166.
- Na, H., & Bo, C. (2013). Cooperation for a peaceful and sustainable world part 2: military expenditure and economic growth in south asia. contributions to conflict management, *Peace Economics And Development*, 20, 213-223.
- O’Hanlon, & Michael, U.S. Defense strategy and the defense budget, Washington, D.C. *Brookings Institution*, November 2015.
- Ölmezoğulları, N. (2016). *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Önal, A. Y. (2004). Smith’den Ricardo’ya Rant Teorisindeki Değişim. *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 85-97.
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

- Özer, M., & Çiftçi, N. (2008). Ar-Ge Tabanlı İçsel Büyüme Modelleri ve Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 219-240.
- Özök, Ö. (2010). Müdahaleci Devletten Piyasa Ekonomisine Değişen Refah Devleti Anlayışı. *Ankara Üniversitesi Doktora Tezi*.
- Özlem Durgun & Mustafa C. Timur, (2017) Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: türkiye analizi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 54, 126-137.
- Özsağır, A. (2008). Dünden bugüne büyümenin dinamiği. *KMU İİBF Dergisi*, 332-347.
- Öztürk, N. (2018). *Maliye Politikası*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Pan, C. Chang, T., Rufael, Y.W., (2015). Military spending and economic growth in the middle east countries: bootstrap panel causality test, *Defence and Peace Economics*, 26:4, 443-456,
- Pasban, M., & Nojehdeh, S. H. (2016). A Review of the Role of Human Capital in the Organization. *Procedia - Social and Behavioral Science*, 249-253.
- Payne, J. E. & Ross, K. E. (1992). Defense spending and the macroeconomy. *Defence Economics*, 3 (2), 161-168.
- Pieroni, L. (2007). *Military Spending and Economic Growth*, Working Papers 0708, Department of Accounting, Economics and Finance, Bristol Business School, University of the West of England, Bristol.
- Ramazan Gökbunar & Halit Yanıkkaya (2004). Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyüme Etkileri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*,59:1, 159-179.
- Renelt, D. (1991). Economic Growth A Review of the Theoretical and Empirical Literature. *Working Papers*. Country Economics Department The World Bank WPS678
- Richard A. Bitzinger (2017). China's defence spending: settling in for slow growth? *RSIS Commentary*, sayı:42.

- Sala-i-Martin, X. (1990). Lecture Notes on Economic Growth (II): five prototype models of endogenous growth. *NBER Working Paper No. 3564*.
- Sandler, T. & George, J. (2016). Military Expenditure Trends For 1960–2014 And What They Reveal. *Global Policy*, 7(2), 174-184.
- Sean Chen & John Feffer, (2009). China’s Military Spending: Soft Rise and Hard Treat. *Asian Perspective*33:4, 47-67.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları .
- Sezgin, S. (1997). Country Survey X: Defence Spending In Turkey. *Defence And Peace Economics*, 8(4), 381-409.
- Shaul shay, (2018). The Saudi Arabian Military Industries, *Herzliya Conference Papers*.
- Shmuel Even, (2010) “Israel’s Defense Expenditure”, *Strategic Assessment*, 12:4, 37-55.
- SIPRI Fact Sheet, (2018)
[https://www.sipri.org/sites/default/files/201805/sipri fs 1805 milex 2017.pdf](https://www.sipri.org/sites/default/files/201805/sipri_fs_1805_milex_2017.pdf)
- Smith, A. (2004). (çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı). *Ulusların Zenginliği Cilt 1*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Storesletten, K., Zilibotti, F. (2000). Education, educational policy and growth. *Swedish Economic Policy Review*, 39-70.
- Suluk, S. (2017). Refah Modellerinin Değerlendirilmesinde Türkiye Ekonomisinin İncelenmesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Susanne Oxenstierna (2015). Russia’s defense spending and the economic decline. *Journal of Eurasian Studies*, 7(1), 60-70.
- Şen, F. (2007). İçsel Büyüme ve Türkiye’de Yatırım Harcamaları. Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi Nevşehir: *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Taban, S., Kar, M. (2006). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: nedensellik analizi, 1969-2001. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 159-182.

- Thornton, P. (2017). çev. Hande Koçak. *Büyük Ekonomistler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tüğen, K. Dünyada ve Türkiye’de savunma harcamalarındaki gelişmeler ve ekonomik etkileri <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/12345/1347> (Erişim tarihi 16.01.2019)
- Ucak, A. (215). Adam smith: the inspirer of modern growth theories. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 663-672.
- Ünsal, E. M. (2016). *İktisadi Büyüme*. Ankara: BB101 Yayınları.
- Varsak, S., Bakırtaş, İ. (2009). Ekonomik Büyüme Üzerinde Beşeri Sermayenin Etkisi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 49-60.
- Yakut, K. (2012). Kapitalizm, Sosyalizm ve Milliyetçiliğin Ortaya Çıkması. *Anadolu Üniversitesi*.
- Yardımcı, P. (2006). İçsel Büyüme ve Türkiye’de İçsel Büyüme Etkileyen Faktörlerin Ampirik Analizi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*.
- Yılancı, V. ve Özcan, B. (2010). Yapısal kırılmalar altında türkiye için savunma harcamaları ile GSMH arasındaki ilişkinin analizi. *C. Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 21-33.
- Yıldırım, J. Öcal, N., (2016) Military expenditures, economic growth and spatial spillovers, *Defence And Peace Economics*, 27:1, 87-104
- Yülek, M. A. (1997). İçsel büyüme teorileri, gelişmekte olan ülkeler ve kamu politikaları üzerine. *Hazine Dergisi*, 1-15.